

EEN POLITIEK-ECONOMISCH PERSPECTIEF OP BELGIË EN DE KOUDE OORLOG. CASESTUDY: BELGIË EN COCOM ONDER HET MARSHALLPLAN

■ - *Widukind De Ridder, Dirk Luyten & Bart Kerremans* -

De historiografie over België en de Koude Oorlog is een domein in ontwikkeling, zoals blijkt uit dit themanummer. Publicaties focus-ten vooral op politiek-diplomatieke, sociaal-culturele aspecten of op de rol van sleutelfiguren, veel minder op de politiek-economi-sche aspecten. Een kleine, open, exportgerichte economie zoals de Belgische biedt net een relevant perspectief om naar de impact van de Koude Oorlog te kijken. Die leidde immers tot blokvorming, niet alleen militair, maar ook economisch, wat directe gevolgen had op de mogelijkheden van dergelijke economieën om zich te ontwikkelen, precies omdat die waren aangewezen op vrijhandel, die in het kader van blokvorming herdefinieerd wordt. Vraag is hoe deze economie zich binnen die nieuwe verhouding (her)positio-neert, welke de relevante actoren zijn, welke machtsmiddelen ze hebben en hoe ze die inzetten.

In deze bijdrage gaan we in op de perspectieven die een politiek-economische benadering van de Koude Oorlog kan bieden voor de historiografie van België en de Koude Oorlog. Dit gebeurt aan de hand van de positionering van België in de zogenaamde Pax Americana in de jaren 1950 en de naoorlogse liberalisering van het handels- en betalingsverkeer. Hoewel het primair gaat om een diplomatiek proces, waarbij in de eerste plaats het departement van Buitenlandse Zaken/Handel is betrokken, is het onze stelling dat diepgaander moet worden gekeken om de dynamiek van het onderhandelingsproces en de besluitvorming over internationaal economische vraagstukken in de context van de Koude Oorlog te begrijpen en dat daarbij archiefonderzoek onontbeerlijk is.

In 2022, werd bijvoorbeeld een nieuw gedeelte van het archief van het Ministerie van Economische Zaken ontsloten.¹ Het gaat meer bepaald om de zogenaamde ‘overdrachten’ uit de periode 1956-1963, die stukken bevatten die teruggaan tot 1934. In de context van een zich verder uitdiepende economische crisis, werd in dat jaar namelijk een volwaardig Ministerie van Economische Zaken (her)opgericht. Tot onze verbazing bleek het archief onder meer documenten te bevatten van het zogenaamde Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (CoCom). Dat is een ‘informele’ multilaterale organisatie die in 1950 werd opgericht in het kader van het Marshallplan en beperkingen oplegde aan de Europese handel met het Oostblok. Het geleidelijke ontstaan van CoCom, tussen 1948 en 1950, legt dus het spanningsveld bloot tussen het naoorlogse streven naar de geleidelijke liberalisering van de wereldhandel en de zich verscherpende Oost-West tegenstellingen. We sluiten deze bijdrage dan ook af met een case-study van CoCom, waarin we onze benadering concretiseren. De internationale historiogra-

fie omtrent CoCom steunt immers nagenoeg volledig op archieven van het State Department en de ministeries van buitenlandse zaken van de diverse Europese landen. Dit leidt volgens ons tot blikvernauwing waardoor met name de gespannen verhouding tussen multilateralisme en bilateralisme buiten beeld verdwijnt. Het Marshallplan creëerde een institutioneel kader waarbinnen bilaterale Amerikaanse druk met multilaterale waardigheid kon worden bekleed. Vooraf schetsen we kort het historiografische kader en geven we aan waarom een economisch perspectief op de Koude Oorlog relevant en vernieuwend kan zijn.

I. De Koude Oorlog door een politiek-economische bril

Rik Coolsaet heeft overtuigend aangetoond dat het Belgisch buitenlands beleid sinds 1830 in niet geringe mate werd gedreven door economische belangen en overwegingen.² Dat kan deels verklaard worden door het economische profiel van België. België was bij de pioniers van de industriële revolutie. De binnenlandse markt werd al snel te klein als afzetmarkt, zodat ondernemingen aangewezen waren op uitvoer. De Belgische economie, die vooral steunde op de zware nijverheid, werd een exporteconomie die structureel belang had bij vrijhandel. Dat bleef zo in de twintigste eeuw: de ernst van de economische crisis van de jaren 1930 kan bijvoorbeeld voor een groot deel verklaard worden door de sterke daling van de buitenlandse vraag en het internationale prijsniveau, die België bijzonder zwaar troffen³. Met het oog op de naoorlogse periode ondertekenden de Belgische, Nederlandse en Luxemburgse regeringen, in 1943, een monetair akkoord dat het onderlinge betalingsverkeer moest regelen.⁴ Het maakte de baan vrij voor een douane-overeenkomst die in

1. De auteurs danken Dr. Guy Coppieters (ARA) om ons te wijzen op dit archiefonds: GUY COPPIETERS, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Economische Zaken (Overdrachten 1956-1963), 1934-1963*, Brussel, 2022.

2. RIK COOLSAET, *Belgie en zijn buitenlandse politiek, 1830-2015*, Leuven, 2014.

3. ISABELLE CASSIERS, *Croissance, crise et régulation en économie ouverte. La Belgique entre les deux guerres*, Bruxelles, 1989, 209.

4. Zie wat deze behoefte aan regionale economische groepering betreft, ook het tweede rapport van de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse Problemen (CEPAG) in *La restauration économique de la Belgique: transition vers une économie de paix (1944)* van de *Groupement d'études économiques*.

1944, door de drie regeringen in ballingschap, werd afgesloten. Vooraf werden beide overeenkomsten afgetoetst bij de Britse en Amerikaanse overheden. Hoewel de douane-unie het beginsel van non-discriminatie (Most-Favoured Nation) met de voeten trad, werd het idee zonder meer gunstig onthaald in Washington. De douane-unie maakte dus weliswaar een onderscheid tussen de Benelux-landen en andere handelspartners, maar tussen de drie landen onderling werden alle tarifaire belemmeringen opgeheven. Het zou echter tot 1948 duren voordat de invoerrechten binnen de Benelux daadwerkelijk verdwenen. Het gemeenschappelijk buitentarief gold vanaf dat ogenblik trouwens als het laagste van heel Europa.⁵ Als derde handelsmogendheid ter wereld - na de VS en het VK - zou de Benelux zich gaandeweg profileren als een na te volgen voorbeeld van regionale economische integratie.⁶

Tijdens de Marshallplan conferentie (juni-september 1947) ijverde het Benelux-memorandum onder meer voor een regeling, op multilaterale basis, van het Europese handels- en betalingsverkeer.⁷

Het belang van de economie voor de buitenlandse politiek wordt slechts in beperkte mate in de historiografie over België en de Koude Oorlog weerspiegeld.⁸ Onderzoek specifiek over de economische aspecten ervan is beperkt, dateert al

van meer dan twee decennia geleden – dus niet zo lang na de val van de Muur en het einde van de Koude Oorlog – en focust voornamelijk op de beginfase van de Koude Oorlog. De vraag naar de betekenis van het Marshallplan staat daarin centraal⁹. Wat het naoorlogse Belgische handelsbeleid betreft, behelpen historici zich nog steeds met het standaardwerk van Max Suetens uit 1955.¹⁰ Suetens was reeds voor de oorlog directeur-generaal van buitenlandse handel bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en nadien onder meer hoofdonderhandelaar voor België binnen de GATT en de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal.¹¹ Samen met Secretaris-generaal van Economische Zaken Jean-Charles Snoy maakte hij tijdens de bezetting deel uit van de zogenaamde “Groupe S”, die het naoorlogse handelsbeleid probeerde uit te tekenen. Beiden waren door de bezetter op non-actief gesteld.¹² In overzichtswerken over de economische geschiedenis komt de invloed van de Koude Oorlog op de Belgische economische ontwikkeling niet systematisch aan bod, met uitzondering van - opnieuw - het Marshallplan en de effecten van de zogenaamde Korea-boom in de jaren 1950 (economische groei o.i.v. de Koreaoorlog). De benadering is dus eerder conjunctureel dan structureel. Binnen een dergelijke benadering wordt onder meer gewezen op het relatief snelle herstel van de Belgische economie in de onmiddellijke naoorlogse periode. Zo

5. THIERRY GROSBOIS, « Les négociations de Londres pour une union douanière Benelux (1941-1944) », in ANDRIES POSTMA & HERMAN BALTHAZAR (eds.), *Regards sur le Benelux : 50 ans de coopération*, Tiel, 1994, 57-59.

6. Exclusief intra-handel moest de Benelux in 1947 Frankrijk laten voorgaan. Vanaf 1951 trad West-Duitsland tot de GATT toe en zakte de Benelux weg naar de vijfde plaats. Zie *Final act adopted at the conclusion of the Second Session of the preparatory Committee of the United Nations Conference on Trade and Employment*, New York, 1947, 292.

7. E.S.A. BLOEMEN, “Harde franken, zachte guldens en de oprichting van de Europese betalingsunie (1950)”, in IDEM (ed.), *Het Benelux-effect, België, Nederland en Luxemburg en de Europese integratie, 1945-1957*, Amsterdam, 1992, 58-59.

8. MICHAEL AUWERS, “Koele minnaars van de Koude Oorlog? De Belgische historici en het Oost-Westconflict na de Tweede Wereldoorlog”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (voortaan *BTNG*), 52/3, 2022, 34-64.

9. GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, « La Belgique et le plan Marshall ou les paradoxes des relations belgo-américaines », *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 1993, 290-353; KAREL VERAGHTERT, “De naoorlogse economie en het Marshallplan 1944-1960”, in MARK VAN DEN WIJNGAERT & LIEVE BEULLENS (eds.), *Oost West West Best. België onder de Koude Oorlog*, Tiel, 1997, 67-84; ISABELLE CASSIERS, “‘Belgian Miracle’ to slow economic growth: the impact of the Marshall Plan and the European Payments Union”, in BARRY EICHENGREEN (ed.), *Europese's post-war recovery*, Cambridge, 1996, 271-291. FRANCIS BISMANS, *Croissance et régulation: la Belgique 1944-1974*, Bruxelles, 1992.

10. MAX SUETENS, *Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis 1830 jusqu'à nos jours*, Bruxelles, 1955, 346-368.

11. Over de rol van Suetens binnen de totstandkoming van de EGKS: VINCENT DELCORPS, “The Belgian Ministry of Foreign Affairs and the Challenge of Multilateralism (1944-1960)”, *Journal of Belgian History*, 44/4, 2014, 21-23.

12. VINCENT DELCORPS, *Dans les coulisses de la diplomatie. Histoire du ministère belge des Affaires étrangères (1944-1989)*, Louvain-la-Neuve, 2018, 23-24.

kon de Belgische productiecapaciteit zich bijvoorbeeld reeds in 1946 op buitenlandse afzetmarkten richten.¹³ Dit ging echter geenszins gepaard met een volledig hersteld internationaal handels- en betalingsverkeer. In de praktijk financierde België zijn eigen export door aan de voornaamste handelspartners kredieten toe te staan.

Ruimer gesteld trad het zogenaamde 'systeem van Bretton Woods' (1944) pas aan het einde van de jaren vijftig in werking.¹⁴ De *globale* financieel-economische voorwaarden daartoe werden allicht grotendeels vervuld binnen het proces van *regionale* Europese integratie. Dit wijst op de cruciale rol van het proces van Europese integratie binnen de totstandkoming van wat men de 'Pax Americana' is gaan noemen. In het Amerikaanse memorandum waarmee het Marshallplan in stelling werd gebracht, worden België en de Benelux bovendien met naam en toenaam genoemd als de wegbereiders van het proces van Europese economische integratie.¹⁵ Dit verheelt niet dat theorie en praktijk soms ver uit elkaar konden liggen. Zo rolden de Benelux-landen vechtend over straat tijdens de Torquay-ronde van de GATT in 1950-1951. De Nederlandse delegatie verweet haar Belgische collega's: "stiekem kwantitatieve restricties toe [te] passen, maar zich in het gezelschap van de amerikanen en anderen gaarne de brave jongen [te] tonen."¹⁶

De beperkte aandacht voor de economische aspecten van de Koude Oorlog is merkwaardig, omdat vermoed kan worden dat de inschakeling van België in het door de VSA geleide Westerse blok belangrijke economische effecten heeft

gehad, zoals het wegvallen van potentiële exportmarkten in Oost-Europa waar België nog economische belangen had of het verkrijgen van toegang tot nieuwe markten. Een meer doorgedreven economische integratie kan worden ingezet om het eigen blok met niet-politieke middelen hechter aan elkaar te sluiten om sterker te staan tegen de gemeenschappelijke tegenstander. Blokvorming, zeker wanneer het leidende land van het blok een erg dominante actor is zoals de VSA, zal voor een klein land als België het verlies van autonome en nationale beslissingsmacht betekenen, niet alleen op het vlak van de internationale en militaire politiek, maar ook op macro-economisch vlak. Het is dan ook relevant om te onderzoeken hoe België zich positioneerde tegenover deze macro-economische dominantie van de VSA in de jaren 1950 en 1960. Een dominantie die zich aankondigde met de ondertekening van de akkoorden van Bretton Woods (1944). Het systeem dat erin besloten lag, moest immers een nieuw tijdperk van commerciële en internationale verhoudingen inluiden. Het voorzag onder meer in de invoering van een stelsel van vaste wisselkoersen, dat gekoppeld werd aan de goudconvertibiliteit van de dollar.

Multilaterale handel was een ander cruciaal onderdeel van dit systeem, in combinatie met controle op de kapitaalstromen. Dit laatste moest de individuele landen beschermen tegen de grilligheden van de open financiële markten van weleer. Kapitaalstromen zouden uitsluitend de vorm van Directe buitenlandse investeringen (DFI) mogen aannemen en niet langer naar muntspeculatie en obligatiemarkten kunnen vloeien. Het systeem voorzag dus in een delicaat evenwicht tussen een

13. FERNAND BAUDHUIN, *Histoire économique de la Belgique, 1945-1956*, Bruxelles, 1958; ANDRÉ MOMMEN, *The Belgian Economy in the Twentieth Century*, London-New York, 1994; REGINALD SAVAGE, *Economie belge 1953-2000. Ruptures et mutations*, Louvain-La-Neuve, 2004; ERIC BUYST, "Van industriële grootmacht tot de 'zieke man' van West-Europa", in MARK VAN DEN WIJNGAERT (ed.), *België, een land in crisis: 1913-1950*, Antwerpen, 2006, 121-173.

14. BARRY EICHENGREEN, "The European Payments Union: An Efficient Mechanism for Rebuilding Europe's Trade?", in IDEM (ed.), *Europe's Postwar Recovery*, 169-195.

15. Memorandum van Undersecretary of Economic Affairs William Clayton aan Undersecretary of State Dean Acheson, 27 mei 1947, see <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d136>; GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, « La Belgique et le Plan Marshall: Les négociations belgo-américaines juin 1947 – juillet 1948 », in RENÉ GIRAULT & MAURICE LÉVY-LEBOYER (eds.), *Le Plan Marshall et le relèvement de l'Europe*, Paris, 1993, 72.

16. NL ARA, MEZ, BEB, 1919, Brief van Blankenstein aan plaatsvervangend directeur generaal van de BEB Teppema, 28/10/1950 zoals geciteerd in: WENDY ASBEEK BRUSSE, "De tariefpolitiek van de Benelux-landen, 1948-1955", in E.S.A. BLOEMEN, *Het Benelux-effect*, 96.

multilateraal handels- en betalingsverkeer en de mogelijkheid om een eigen nationaal economisch expansiebeleid te voeren.

Daartoe werden tijdens de Conferentie van Bretton Woods het IMF en de Wereldbank (Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling) opgericht. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) moest waken over de vaste wisselkoersen en trekkingsrechten toekennen aan landen met een tekort op de betalingsbalans, terwijl de Wereldbank leningen kon uitschrijven waarmee noodlijdende economieën alsnog aan het nodige kapitaal konden geraken om hun wederopbouw te financieren.¹⁷ Een derde internationale organisatie zou geleidelijk de belemmeringen voor het internationale handelsverkeer uit de weg moeten helpen ruimen. In oktober 1947 sloten 23 landen, waaronder België, een internationaal handelsverdrag (GATT) dat een raamwerk bood voor de verdere vereenvoudiging en verlaging van invoerheffingen. Het verdrag werd nadien opgenomen in het Havana Charter, dat voorzag in de oprichting van een Internationale Handelsorganisatie (IHO). Het Havana Charter werd echter nooit geratificeerd door het Amerikaanse congres, waardoor de ondertekenaars van de GATT uitsluitend als “contracterende partijen” door het leven zouden gaan. Monetair stabiliteit en de liberalisering van het handels- en betalingsverkeer, waren dus onlosmakelijk met elkaar verbonden en de *conditio sine qua non* voor economische groei. Vrij internationaal kapitaalverkeer daarentegen, werd als incompatibel beschouwd met vaste wisselkoersen en een systeem van vrijhandel. Hoewel het systeem van Bretton Woods dus uitging van de koppeling tussen de convertibiliteit op de lopende rekening en de groei van de multilaterale handel, kon deze convertibiliteit pas in 1958 werkelijkheid worden. Bretton Woods en de Anglo-American Financial Agreement van 1945 zagen pond sterling-dollar convertibiliteit aanvankelijk als een eerste cruciale stap. Op die manier zouden bedrij-

ven en consumenten in beide landen onbeperkt goederen kunnen aanschaffen. Pond sterling-dollar convertibiliteit werd nadien dan ook één van de voorwaarden voor de invoering van het Marshallplan. Op het moment dat de onderhandelingen daarover volop aan de gang waren, werd de convertibiliteit op de lopende rekening tussen het pond sterling en de dollar op 15 juli 1947 een feit. Op minder dan een maand tijd verloor de Bank of England één miljard dollar. In augustus 1947 moest zelfs de goudreserve worden aangesproken en werd de convertibiliteit in allerijl afgevoerd.¹⁸

In de Financial Times werd België in 1949 met de vinger gewezen omdat het destijds, verhoudingsgewijs, het meeste goud zou hebben onttrokken aan de Britse schatkist. Dit werd opgerakeld aan de vooravond van moeizame onderhandelingen omtrent een nieuw Brits-Belgisch handelsverdrag.¹⁹ In 1947 was het in ieder geval zonneklaar dat de dynamiek tussen de convertibiliteit op de lopende rekening en de groei van de wereldhandel niet zonder meer op gang zou komen. Handelsliberalisering kon pas economische effecten sorteren, indien ook het betalingsverkeer werd vrijgemaakt als opmaat richting convertibiliteit met de dollar. In afwachting van het Europees Monetair Akkoord (1958) moest het internationale handels- en betalingsverkeer het stellen met ingewikkelde vormen van bilaterale en multilaterale (o.a. Europese Betalingsunie) verrekening of *clearing*.

In gelijkaardige zin konden ook de internationale organisaties (IMF en Wereldbank) en verdragen (GATT) de hooggestemde verwachtingen van Bretton Woods allerminst inlossen. Vermoedelijk gaf dit de verdere uitbouw van *regionale* organisaties en samenwerkingsverbanden, in de jaren 1940 en 1950, nieuwe impulsen. Dit plaatst meteen ook het belang van het Marshallplan in een ruimer verband. In het organisatorische verlengde van het Marshallplan werd immers de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking

17. JEAN-FRANÇOIS CROMBOIS, *Camille Gutt and Postwar International Finance*, London, 2011.

18. ALAIN NAEF, *An exchange rate history of the United Kingdom: 1945-1992*, Cambridge, 2022, 11-13.

19. BE ARA, Ministerie van Economische Zaken. Secretariaat-generaal. Secretaris-generaal Jean-Charles Snoy et d’Oppuers, 185, Brief van A. De Baerdemaeker aan Secretaris-generaal Snoy, 4 januari 1949.

(OEEES) opgericht. Naast de verdeling van de door de Amerikanen ter beschikking gestelde hulp, creëerde de OEEES onder meer de voorwaarden voor een gedeeltelijke multilateralisering van het handels- en betalingsverkeer. De Europese Betalingsunie (1950) realiseerde uiteindelijk waar het Benelux-memorandum al voor gepleit had: vrijmaking van het betalingsverkeer waardoor de convertibiliteit met de dollar in het vooruitzicht kon worden gesteld. Een proces dat zijn beslag kreeg met het Europees Monetair Akkoord van 1958.²⁰ De Europese Betalingsunie initieerde dus op regionaal niveau, wat Bretton Woods op globale schaal had willen verwezenlijken.

Het gaf de intra-Europese handel een ongeziene *boost*, wat verdere impulsen gaf aan -en versterkt werd door- de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951) en de Europese Economische Gemeenschap (1957-1958). De financieel-economische stabiliteit die hieruit voortvloeide, maakte de weg vrij voor een verdere daling van de invoertarieven en kwantitatieve restricties. Het is onder dit gunstig economisch gesternte dat in de jaren zestig de Dillon (1960-1962) en Kennedy (1964-1967) onderhandelingsronden van de GATT doorgingen. Met name tijdens de Kennedy ronde zou Europa zich definitief als een economische grootmacht weten te manifesteren. Het moeizame verloop van beide rondes duidt echter meteen ook op de spanningen die daardoor ontstonden binnen het Atlantische partnerschap. Een andere cruciale dimensie ligt vervat in de 'preferentiële tarieven' waarmee de diverse Europese landen hun koloniale privileges wilden veiligstellen. De koloniale agenda van de Europese Economische Gemeenschap is een zoveelste voorbeeld van hoe (de) kolonisatie en Koude Oorlog in elkaar grepen.²¹

In diezelfde periode zouden de verschillen inzake regionale economische ontwikkeling, ook bin-

nen België, de verhoudingen op scherp stellen. Het Vlaams Economisch Verbond liet zich reeds in 1952 in niet mis te verstane bewoordingen uit over de Belgische handelspolitiek:

“Hoeft het nog gezegd dat de politiek van onvoorwaardelijke liberalisatie gevolgd door België, gunstiger is uitgevallen voor de Waalse dan voor de Vlaamse industrieën, bestaande meestal uit kleine bedrijven die verbruiksgoederen voortbrengen welke het buitenland niet verlangde af te nemen?”²² Met betrekking tot de verdeling van de Marshallhulp liet de grootste Vlaamse werkgeversorganisatie er daarnaast geen twijfel over bestaan dat: “de Marshall-gelden tot heden in grote mate werden aangewend tot verbetering en uitrusting der nijverheid in Wallonië gevestigd...”²³ Het zijn schimpscheuten die *mutatis mutandis* vragen oproepen omtrent het Belgische handelsbeleid in de context van de regionale expansiepolitiek zoals die vanaf de regering Eyskens III (1958-1961) in voege zou treden.²⁴

II. België in internationaal perspectief

Naast de algemene problematiek van de economische impact van blokvorming is er een meer specifieke reden om een economisch perspectief op de Koude Oorlog te ontwikkelen. De uitbouw van de welvaartsstaat en van de fordistische regulering in de jaren 1950 en 1960 vielen in de tijd samen met de Koude Oorlog en worden vaak gekoppeld: welvaartsstaten werden gezien als een van de middelen om de expansie van het communisme in te perken. De ontwikkeling van de welvaartsstaat werd in de jaren 1990 bestudeerd, bijvoorbeeld voor de sociale zekerheid, de collectieve arbeidsverhoudingen of de economische expansiepolitiek die door het aantrekken van buitenlandse investeringen, concreet filialen van vooral Amerikaanse en West-Duitse

20. BARRY EICHENGREEN, “The European Payments Union”, 169-195.

21. PATRICK PASTURE, “The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire”, *European Review*, 26/3, 2018, 545-581.

22. *Het Vlaams Bedrijfsleven: Vertoog van het Vlaams Economisch Verbond. Opdracht van de regering*, Brussel, 1952, 409.

23. *Ibidem*, 385.

24. OPHELIA ONGENA, ‘*Werk in eigen streek!*’ *Ontstaan en evolutie van een economisch beleid op maat van streken en regio’s (België, tweede helft van de 20ste eeuw)*, doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2024.

Tekening uit de 'informatiebrochure' "Het Marshall Plan bij ons" (1951) waarop visueel wordt duidelijk gemaakt dat het omliggende Nederland en Frankrijk over onvoldoende deviezen beschikken om uit het 'welvarende' België te importeren. Bron: "Het Marshall Plan bij ons".

industriële bedrijven, een antwoord moest bieden op de structurele werkloosheid die bij uitstek in Vlaanderen in die periode hoog was²⁵. Deze ontwikkelingen werden vanuit een Belgisch perspectief bekeken en beschreven, voornamelijk als nationale ontwikkelingen. Voor de internationale economische context was veel minder aandacht hoewel die toch een cruciale rol speelde in het ontwikkelen van het fordistisch groeimodel, precies door de bevordering van de vrijhandel. Of, in het conceptuele kader van de *régulation*-school, is de vraag hoe de nationale economie precies werd ingepast in het internationale regime van de Koude Oorlog²⁶. Ook bij de expansiepolitiek overheerst het Belgische perspectief en wordt de vraag niet gesteld hoe buitenlands kapitaal precies zijn weg vond naar België, welke instituties en organisaties erbij betrokken waren en waarom vanuit het perspectief van de buitenlandse investeerders België een interessant vestigingsgebied was of werd. Recent internationaal onderzoek heeft zich bijvoorbeeld gebogen over de zogenaamde 'Treaties of Friendship, Commerce and Navigation' (FCN). Dergelijke bilaterale verdragen, tussen de VSA en haar handelspartners, richtten zich in de naoorlogse periode op handelsliberalisering en het stroomlijnen van overzeese Amerikaanse investeringen. In die zin ontstond er een complexe wisselwerking met de GATT en andere verdragen. Voorlopig is het echter nog een open vraag hoe België zich probeerde te positioneren tijdens de FCN onderhandelingen. Een vraag die nog dwingender klinkt, wanneer men de ontstaansgeschiedenis van het Havana Charter in ogenschouw neemt. Het Amerikaanse voorontwerp bevatte een hele reeks bepalingen omtrent investeringsbescherming, die door de andere deelnemers aan de Havana conferentie allerminst werden gesmaakt. Het resultaat was een compromis waarmee met

name het Amerikaanse bedrijfsleven geen vrede kon nemen. Zij was beducht voor de mogelijke onteigening van hun investeringen in zowel Latijns-Amerika als Europa. Een vrees die uiteraard gevoed werd door de nationalisering van een hele reeks basissectoren in zowel Groot-Brittannië als Frankrijk.²⁷

Tegelijkertijd valt vast te stellen dat wat het Treaty on Friendship, Establishment and Navigation (FEN) tussen de België en de VS betreft (1961), de commerciële bepalingen daarvan bijzonder mager uitvielen in vergelijking met de meeste naoorlogse FCN-verdragen, in eerste orde die met Nederland (1956) en West-Duitsland (1954). Vandaar ook dat naar het einde van de onderhandelingen toe, beslist werd de oorspronkelijk beoogde benaming van "Treaty on Friendship, Establishment and Navigation" (FCN) te vervangen door de bovenvermelde FEN. Geen woord overigens in dat FEN over de GATT (wél het IMF) of de Benelux (verwijzingen die wel zijn opgenomen in het eerder gesloten FCN met Nederland) noch over de Gemeenschappelijke Markt ofschoon in de periode waarin België met de VS over FCN/FEN onderhandelde, het Verdrag van Rome gesloten werd en in werking trad. Nochtans was zowel in het FCN met Nederland als dat met West-Duitsland een verwijzing naar de Gemeenschappelijke Markt opgenomen, in het geval van West-Duitsland via een verwijzing naar het mogelijke lidmaatschap van een "douane-unie" en in het geval van Nederland via een dergelijke verwijzing en een Verklaring aangehecht aan het FCN. Of de oprichting van de EEG de enige reden was waarom de commerciële bepalingen grotendeels uit het verdrag verwijderd werden, zoals in de Memorie van Toelichting bij het verdrag werd aangegeven, blijft voorlopig louter speculatie.²⁸

25. DIRK LUYTEN, "Tussen staat en zuil. Vijfendertig jaar onderzoek over sociaal beleid", in GUY VANTHEMSCHE, MACHTELD DE METSENAERE, JEAN-CLAUDE BURGELMAN (eds.), *De tuin van heden: dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving: een bundel studies aangeboden aan Professor Els Witte naar aanleiding van haar emeritaat*, Brussel, 2007, 347-382; OPHÉLIA ONGENA, "Op weg naar regionale expansie. Het ontstaan van een regionaal-economische politiek in België (ca. 1930-1959)", *BTNG*, 44/1, 2014, 82-117.

26. ROBERT BOYER, *Théorie de la régulation. 1. Les fondements*, Paris, 2004, 31 & 39.

27. We verwijzen hier specifiek naar het hoofdstuk "Abandoning the International Trade Organization" in KENNETH J. VANDELDELDE, *The First Bilateral Investment Treaties: U.S. Postwar Friendship, Commerce, and Navigation Treaties*, Oxford, 2017, 155-178.

28. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Stukken, Bijzondere Zitting 1961, 158, n° 1.

Toch kon België zich opwerpen als een liberaal baken, aangezien het holdingkapitaal noch de Nationale Bank genationaliseerd werden. Wel werd het aandelenkapitaal van de Nationale Bank in 1948 verdubbeld, waardoor de Staat 50% van de aandelen in handen kreeg.²⁹ Ook de regulering van het bankwezen werd in de naoorlogse periode verder versterkt. De splitsing van gemengde banken in depositobanken en holdings lag reeds besloten in de bankwetten van 1934-1935, maar vanaf 1946 oefende de overheid ook rechtstreekse kredietcontrole uit. De banken moesten minstens de helft van hun werkmiddelen beleggen in overheidsfondsen. In de loop van de jaren vijftig werd een deel van deze reglementering weliswaar versoepeld, maar tot de *golden sixties* zorgde de beperkte kredietvraag vanuit de particuliere sector voor een vrijwel ongewijzigde bankstructuur.³⁰ In de praktijk werden de grote banken door diezelfde holdings gedomineerd en dit tot grote ergernis van bijvoorbeeld de toezichhoudende Bankcommissie. De holdings zouden hun aandeel in de banksector pas terugschroeven op het einde van de jaren 1950. Op een ogenblik dat er zich dus lucratievere investeringssectoren aandienden.³¹ De groei van de Belgische economie in de jaren zestig wijst andermaal op de cruciale dynamiek tussen de expansie van de internationale handel en de harmonieuze werking van het stelsel van vaste wisselkoersen. De binnenlandse consumptie werd verder ondersteund door geprogrammeerde sociale welvaart, zoals ze vervat zat in het fordistisch compromis tussen lonen en productiviteit.³²

Een politiek-economisch perspectief op de Koude Oorlog laat toe om de vraag te beantwoorden welke de band was tussen de ontwikkeling van

de welvaartsstaat in België en de internationale economische politiek van België in de context van die Pax Americana. Creëerde die internationale economische politiek de voorwaarden voor de verdere ontwikkeling van de welvaartsstaat of drukten de noden van die laatste mee hun stempel op de Belgische internationale handelspolitiek en zo ja in welke mate en langs welke kanalen?

III. Actoren en agency: het belang van archief

Recent internationaal onderzoek heeft geleid tot een meer genuanceerde visie op de relatie tussen de VSA en de Europese partner. Waar aanvankelijk de nadruk lag op de 'Amerikanisering' van de Europese landen en samenlevingen, wordt recent meer gekeken naar de *agency* van Europese landen en samenlevingen en de ruimte die er was voor onderhandeling en uitwisseling eerder dan enkel dominantie en receptie. Bovendien worden de trans-Atlantische relaties bekeken vanuit een breder multilateraal perspectief waarin ook actoren buiten de staat in de analyse betrokken worden.³³

Ook recent onderzoek naar de GATT bevestigt deze tendens.³⁴ In deze heroriëntatie speelt een rol dat nieuwe archieven beschikbaar werden voor het onderzoek. Dit heeft mee geleid tot een heroverweging van de omgang van de West-Europese landen met de Koude Oorlog, die sterker de nadruk legde op contestatie en pogingen om de relatie met de VSA zelf vorm te geven eerder dan de Amerikaanse dominantie te ondergaan. De band wordt gelegd met de Europese integratie en meer algemeen met een herwaar-

29. RENÉ BRION & JEAN-LOUIS MOREAU, *La banque nationale de Belgique: 1944-1958*, Bruxelles, 2005, 87-90.

30. ISABELLE CASSIERS, "De Generale Bank van 1935 tot heden: een macro-economische situering", in HERMAN VAN DER WEE (ed.), *De Generale Bank, 1822-1997*, Tiel, 1997, 646-654.

31. HERMAN VAN DER WEE & MONIQUE VERBREYT (ed.), *De Generale Bank (1822-1997): een permanente uitdaging*, Tiel, 1997, 297-299.

32. DIRK LUYTEN & RIK HEMMERJCKX, "Koude Oorlog en sociale politiek", in MARK VAN DEN WIJNGAERT & LIEVE BEULLENS, *Oost West West Best*, 179-190; PETER SCHOLLIERS & ISABELLE CASSIERS, « Le pacte social belge de 1944, les salaires et la croissance économique en perspective internationale », in DIRK LUYTEN & GUY VANTHEMSCHÉ (eds), *Het sociaal pakt van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen*, Brussel, 1995, 161-190.

33. GILES SCOTT-SMITH & J.S. ROFF, *Global Perspectives on the Bretton-Woods Conference and the Post-War World Order*, London, 2017; V. BERGHAIN, "The debate on 'Americanization' among economic and cultural historians", *Cold War History*, 10/1, 2010, 107-130.

34. FRANCINE MCKENZIE, *GATT and Global Order in the Postwar Era*, Cambridge, 2020.

dering van het economische in de geopolitieke trans-Atlantische relaties.

Hiermee zijn de twee grote ankerpunten aangegeven voor een analyse van de Belgische economie in de Koude Oorlog. Ten eerste zal, eerder dan uit te gaan van een passieve en ondergeschikte rol van België ten overstaan van de VSA, het vertrekpunt zijn dat er sprake is van een onderhandelde relatie. Daarbij is dan de vraag welke de marges waren, voor wie precies en welke machtsmiddelen konden worden ingezet. Niet alleen andere overheidsinstellingen en politieke actoren moeten bij de analyse worden betrokken, maar tevens dient, in lijn met nieuwe trends in het onderzoek over internationale economische betrekkingen, de band worden gelegd met niet-statelijke actoren, in dit geval economische actoren. Vraag daarbij is hoe en in welke mate deze economische actoren via de instituties hun belangen konden verdedigen en welke strategieën ze daarbij ontwikkelden. Die vragen kunnen, ten tweede, enkel worden beantwoord op basis van archiefonderzoek, dat breed moet worden opgevat, net om te kunnen uitmaken welke de bewegingsvrijheid was van de verschillende actoren en hoe ze die gebruikten, via welke instituties en organisaties. Een eenzijdige focus op de naoorlogse multilaterale organisaties dient daarbij vermeden te worden. Multilateralisme en bilateralisme gingen in complexe interactie met elkaar.

Deze benadering impliceert dat verder moet worden gekeken dan de archieven van Buitenlandse Zaken/Handel, de instantie die de onderhandelingen over de vrijhandelsakkoorden voerde en die traditioneel centraal staat in onderzoek over het Marshallplan en de buitenlandse politiek. De vraag dient gesteld hoe de besluitvorming binnen de staat gestalte kreeg, welke instituties van belang waren, hoe ze functioneerden en wie precies de beslissingen nam en wat de eventuele buitenlandse (Amerikaanse) druk was waaraan de besluitnemers blootgesteld waren. Tot het ontstaan

van de Europese Economische Gemeenschap stonden de departementen van Economische en Buitenlandse Zaken bijvoorbeeld op gespannen voet met elkaar. Bijzonder aandachtspunt is echter of en in welke mate er sprake was van directe interactie met actoren buiten de staat. In dit verband valt het op dat na de Tweede Wereldoorlog het staatsapparaat werd uitgebreid met nieuwe instellingen en commissies zoals de Interministeriële Economische Commissie/Comité der Prioriteitsrechten (1947-1991), het Ministerieel comité voor verdediging (1950-1980) of diensten die het Marshallplan moesten helpen uitrollen en een directe band hebben met de Koude Oorlog.

We denken dan met name aan de Belgische Administratie voor Economische Samenwerking (BAES). Die instituties dienen dus in het onderzoek betrokken te worden, maar dat is niet afdoende om een volledig beeld te krijgen. Vaak gaat het om administraties die bemand werden door technocraten die banden hebben met het bedrijfsleven of de academische wereld. Ook onderzoek naar de auteurs van ontwerp- en studienota's dringt zich dus op. Zeker indien zij nadien in de publieke sfeer terugblikten op hun werkzaamheden.³⁵ Nieuwe instellingen en commissies dienden hoe dan ook rekening te houden met formele administratieve procedures en actoren. Sporen daarvan zijn onder meer terug te vinden in de diverse kabinetsarchieven. Behalve naar overheidsinstanties moet verder aandacht uitgaan naar de rol van ondernemingen en sociaal-economische organisaties. Die laatste zijn voor de economische politiek direct relevant: (grote) ondernemingen ondergaan het overheidsbeleid niet passief maar trachten er hun stempel op te drukken. Een voorbeeld is de *Société Générale*, die een groot deel van de Belgische industrie controleerde. De gepatroneerde ondernemingen waren actief in uiteenlopende sectoren, die specifieke en niet noodzakelijk gelijklopende belangen hadden op het vlak van de internationale handelsrelaties. Bovendien werd in de periode van de Koude Oorlog een

35. Bijvoorbeeld Robert Pourvoyeur, Directeur Generaal honorair bij de Raad van Ministers van de Europese Unie en o.a. hoogleraar aan de EHSAL in Brussel: AMVB, BE AMVB 158.

netwerk van overlegorganen uitgebouwd in de nationale staten dat precies als doel had om de (sociaal-)economische actoren direct bij het sociaal-economische beleid te betrekken. Vraag is dan welke van deze overlegorganen van belang waren voor de besluitvorming over buitenlandse handelspolitiek, welke rol ze precies speelden en in welke mate de verschillende actoren ze konden gebruiken om op de agenda van de besluitvorming te wegen.³⁶ Ten slotte mogen ook private organisaties niet uit het oog verloren worden, zoals het Verbond der Belgische Nijverheid en de Kamers van Koophandel.

Ook die kenden een sterke expansie na de Tweede Wereldoorlog en de vraag is welke rol ze precies speelden op het vlak van de internationale economische relaties. De archieven van al deze instellingen en bedrijven zijn bewaard gebleven in het Rijksarchief vooral, maar werden nog niet of zeer beperkt gebruikt voor het onderzoek over de internationale economische betrekkingen. De onderlinge verwevenheid van de verschillende beleidsdomeinen maakt het onderzoek in deze archieven tot een ongemeen boeiende onderneming. Zo bevat het (deel)archief van economische zaken met betrekking tot het 'geheime' of 'informele' CoCom een opmerkelijk schrijven van de Belgisch-Luxemburgse delegatie die deelnam aan de Torquay-ronde van de GATT. In een brief aan het ministerie van Economische Zaken wordt snoeihard uitgehaald naar onder meer het Verenigd Koninkrijk en de VSA. Het zat namelijk zo dat België in Torquay aanzienlijke tariefverlagingen probeerde te bekomen op allerlei diamant toepassingen. De delegatie achtte de kans op slagen dermate klein dat ze een opvallende aanbeveling deed: "Si nous examinons le problème sous l'angle de la négociation, je crois qu'il est préférable de le régler à Paris. En effet, les chances de réussir seront peut-être plus grandes à Paris qu'à Torquay."³⁷

In het verlengde van de OEES werd in januari 1950 het 'informele' CoCom opgericht. De informele gesprekken werden doorgaans gevoerd in het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Quai d'Orsay. Op het ogenblik dat er tariefonderhandelingen plaatsvonden in het Engelse Torquay, werden er in Parijs gesprekken gevoerd omtrent een embargo op de export van industriële diamant toepassingen naar Oost-Europa. Kortom, indien België zijn afzetmarkt in Oost-Europa zou verliezen, dan dienden daar ten opzichte van de Amerikaanse markt tarifaire tegemoetkomingen tegenover te staan. De brief van de delegatie in Torquay lijkt de complexe verhouding te illustreren tussen formele tariefonderhandelingen en informele exportcontrole tegen de achtergrond van de Koude Oorlog.

In het licht van de ruimere problematiek van de moeizame liberalisering van het naoorlogse handels- en betalingsverkeer, verwijst de brief bij uitbreiding naar de manier waarop de mondiale ambities van de zogenaamde Bretton Woods-instituten werden overvleugeld door initiatieven, zoals de OEES, die voorrang wilden verlenen aan het proces van Europese integratie. De spanningen tussen de GATT en de OEES zullen hier slechts zijdelings worden behandeld maar afsluitend zullen we onze politiek-economisch politieke benadering concreteriseren door een case-study van CoCom en het proces van economische blokvorming.

IV. Het Marshallplan tussen handelsliberalisering en exportcontrole

Uit het voorgaande mag blijken dat de Europese economie in 1947 meer dan ooit te kampen had met een nijpend tekort aan dollars (*dollar gap*) en een gebrek aan onderlinge convertibiliteit. In zijn speech voor de universiteit van Harvard had Marshall het op 5 juni over "the dislocation of

36. Het historiografisch onderzoek naar de verhouding tussen werkgevers- en werknemersorganisaties en het proces van Europese eenmaking, kan als vertrekpunt dienen: ERIC BUSSIÈRE & MICHEL DUMOULIN (eds.) *Milieux économiques et intégration Européenne en Europe occidentale au XXe siècle*, Arras, 1998, 267-303 & 303-389.

37. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286) 1878, Brief van R. Arents aan J. Van Tichelen, 5 februari 1951.

the entire fabric of European economy” die geleid had tot de vernietiging van “the ability to pay”.³⁸ Een tekort op de betalingsbalans ten opzichte van de dollar-zone vertaalde zich in een gebrek aan deviezen, waardoor zowel de industriële als de voedselbevoorrading stokte en de Europese productie volledig dreigde stil te vallen.

Het Europese tekort op de betalingsbalans kon worden weggewerkt door de intra-Europese handel op te voeren en de uitvoer naar de VSA te stimuleren.³⁹ Daartoe moest tegelijk het onderliggende structurele probleem van de productiviteit worden aangepakt. Sinds de eeuwwisseling hinkte de Europese productiviteitsgraad achterop en was het steeds moeilijker geworden om uit te voeren naar de dynamische Amerikaanse markt.⁴⁰ In die zin lag het Marshallplan deels in het verlengde van eerdere Amerikaanse pogingen om economische hulp als hefboom te gebruiken voor modernisering en handelsliberalisering. Door de ontstellende zwakte van de Europese economie werd dit een project van lange adem. Tussen 1948 en 1949 focuste het Marshallplan op de meest acute Europese bevoorradingsproblemen. Vanaf 1949 stond de liberalisering van het handels- en betalingsverkeer hoog op de agenda. In de context van de Koude Oorlog zou deze prille vorm van Europese economische integratie onvermijdelijk verknoopt raken met het proces van politiek-economische blokvorming.⁴¹

De concrete vorm die de Marshallhulp aannam (schenkingen, leningen en voorwaardelijke hulp) bood de Amerikanen ruimschoots de mogelijkheid om beleidsdruk uit te oefenen op de diverse Europese landen. Vooral het systeem van schenkingen

was bijzonder inventief. Het liet niet alleen toe om het Amerikaanse overschot op de betalingsbalans kunstmatig te verminderen; de schenkingen werden vervolgens ook in lokale valuta verhandeld op de Europese private markt. Het geld dat op die manier in de Europese economieën werd gepompt, moest op afzonderlijke rekeningen worden gezet bij de verschillende nationale banken. Dit waren de zogenaamde ‘tegenwaarde-fondsen’ (*counterpart funds*). De Europese overheden konden hier vrijelijk over beschikken ... mits voorafgaande bilaterale goedkeuring door de Amerikaanse ‘Economic Cooperation Administration’ (ECA).⁴²

In dit verband waren politieke en economische afwegingen zonder meer inwisselbaar, maar toch ging het geenszins om éénrichtingsverkeer. In Frankrijk bijvoorbeeld, werden de *counterpart funds* haast uitsluitend aangewend om het zogenaamde Monnet-plan te financieren. Een ambitieus nationaal moderniserings- en uitrustingsplan onder de hoede van het supra-ministeriële *Commissariat général du Plan*.⁴³ In de context van het Marshallplan zou het Monnet-plan uitgroeien tot een vorm van ‘indicatieve’ economische planning, die dus welhaast volledig gefinancierd werd met Amerikaanse middelen. Dergelijke vormen van overheidsinterventie zouden in België nog een decennium op zich laten wachten. In maart 1958 besloot de Belgische regering het resterende saldo van de Belgische *counterpart funds*, mits goedkeuring uit Washington, aan te wenden om Amerikaanse investeringen aan te trekken.⁴⁴ Dit gebeurde nog voor de regering-Eyskens aantrad, maar wijst ongetwijfeld vooruit naar de expansie-wetgeving zoals die vanaf 1959 in

38. ‘The “Marshall Plan” speech at Harvard University, 5 June 1947’, <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm> [Geraadpleegd op 3 april 2023].

39. HADLEY ARKES, *Bureaucracy, the Marshall plan and the national interest*, New Jersey, 1972, 4-5.

40. CHARLES S. MAIER, “Premises of the recovery program: les presupposés économiques américains dans l’élaboration du Plan Marshall”, in RENÉ GIRAULT & MAURICE LÉVY-LEBOYER (eds.), *Le Plan Marshall*, 19-20. Zie ook: KENNETH BERTRAMS, « Productivité économique et paix sociale au sein du plan Marshall. Les limites de l’influence américaine auprès des industriels et syndicats belges, 1948-1960 », *Cahiers d’Histoire du Temps présent*, 9, 2001, 191-235.

41. CHARLES S. MAIER, “Premises of the recovery program”, 24-25.

42. HADLEY ARKES, *Bureaucracy*, 46-47.

43. LUC-ANDRÉ BRUNET, “The creation of the Monnet Plan, 1945-1946: A critical re-evaluation”, *Contemporary European History*, 27/1, 2018, 23-41.

44. Algemeen Rijksarchief, Notulen van de Ministerraad 28 maart 1958, nr. 199

Snoy (tweede van links) in het gezelschap van onder meer Robert Marjolin (derde van links) en Edmund Hall-Patch (vierde van links) tijdens een bijeenkomst in 1949 met de top van de OEEC in Washington. Bron: KADOC: Look Magazine, 9 mei 1950.

voege trad.⁴⁵ Wat België betreft, maakten schenkingen echter niet meer dan een fractie uit van de zogenaamde *counterpart funds*.⁴⁶ Dit had alles te maken met de ambivalente houding van België inzake het Marshallplan.

In een eerste fase presenteerden de Benelux-landen zich als een economische eenheid wat onder meer zou leiden tot het al eerder aangehaalde Benelux-memorandum. De Belgische focus op de versoepeling van het handels- en betalingsverkeer kwam in hoofdzaak de exportgerichte, maar sterk verouderde basissectoren ten goede. Het tekort aan deviezen was de belangrijkste reden waarom de meeste landen kwantitatieve restricties (contingenteringen) op de import hanteerden. In essentie rekende België erop dat het Marshallplan en de OEES de geleidelijke multilateralisering van het betalingsverkeer zouden helpen faciliteren. Op die manier zou het zijn eigen export niet langer hoeven te financieren door middel van kredieten.⁴⁷

Het Franse voornemen om de Marshallhulp overwegend aan te wenden voor de modernisering van het economische weefsel, kon daarentegen maar op weinig genade rekenen vanuit Brussel. Het verklaart waarom 89% van de Marshallhulp aan Frankrijk de vorm van schenkingen aannam, terwijl 89% van de Marshallhulp aan België 'voorwaardelijk' (*conditional aid*) was. In Frankrijk en Nederland bedroeg die voorwaardelijke hulp daarentegen hooguit 3%.⁴⁸

Voorwaardelijke hulp kwam eigenlijk neer op een systeem van trekkingsrechten, waarmee landen

als België kredietfaciliteiten konden verlenen aan landen met een bilateraal handelstekort. De Nationale Bank verleende dergelijke trekkingsrechten in Belgische franken vanuit de *counterpart funds*, waarop het equivalent dus in dollars werd gestort als 'voorwaardelijke hulp'.⁴⁹ In plaats van te opteren voor een ingrijpende modernisering van de economie, koos België ervoor om zijn export te laten financieren.⁵⁰ Op korte termijn was dit in het voordeel van de exportgerichte basissectoren, maar op middellange termijn zou België de concurrentieslag met de omringende landen verliezen. De eenzijdige Belgische focus op de export doet uiteraard vragen rijzen omtrent het proces van blokvorming en het daaraan inherente verlies van afzetmarkten in Oost-Europa. Naast de verdeling van de Marshallhulp richtte de OEES zich op de liberalisering van het handels- en betalingsverkeer. Vanaf haar oprichting in 1948 kwam de OEES daardoor in het vaarwater van de GATT terecht. Artikel XII van de GATT stipuleerde dat kwantitatieve restricties toegelaten waren voor landen die in betalingsbalansmoeilijkheden verkeerden.⁵¹ Door zich over het betalingsverkeer te ontfemen, kon de OEES ook een tijdpad opstellen voor de geleidelijke opheffing van onder meer de kwantitatieve handelsbeperkingen. In die zin streefde de OEES de GATT voorbij als het voornaamste forum ter bevordering van de intra-Europese handel. Vóór december 1949 moest 50% van de onderlinge handel tussen de 16 lidstaten vrijgemaakt worden van invoercontingentering. Tussen 1950 en 1951 zou dit percentage moeten oplopen tot respectievelijk 60% en 75%.⁵² Volledig parallel aan deze besprekingen voltrokken zich officiële

45. Omtrent de expansiewetgeving: OPHÉLIA ONGHENA, "Op weg naar regionale expansie".

46. Banque de la Société Générale de la Belgique, Plan Marshall, Brussel, 1951, p. 6 zoals geciteerd in: KAREL Veraghtert, "De naoorlogse economie en het Marshallplan 1944-1960" in MARK VAN DEN WIJNGAERT & LIEVE BEULLENS, *Oost West West Best*, 75. Indicaties over de aanwending van deze 'tegenwaarde fondsen' zijn te vinden in: GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, « Le plan Marshall et le développement économique de la Belgique », in ERIC AERTS, e.a. (eds.), *Studia Historica Oeconomica*, Leuven, 1993, 170-171. KENNETH BERTRAMS, « Productivité économique et paix sociale », 199-205, GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, « La Belgique et le plan Marshall », 340.

47. E.S.A. BLOEMEN, "Harde franken", 56-57.

48. Percenten op basis van: Banque de la Société Générale de la Belgique, Plan Marshall, Bruxelles, 1951, p. 6

49. JEF SCHRAM, "The Netherlands, the Marshallplan and the European Payments Union, 1947-1950", in RENÉ GIRAULT & MAURICE LÉVY-LEBOYER, *Le Plan Marshall*, 533.

50. Enkel minister van wederuitrusting, Paul De Groote, legde tevergeefs het accent op de noodzaak om de Belgische industrie ingrijpend te moderniseren. GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, « Le plan Marshall », 162.

51. *The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947)*, Article XII, pp. 14-16.

52. WENDY ASBEEK BRUSSE, "De tariefpolitiek", 94-95.

gesprekken over de op handen zijnde invoering van kwantitatieve restricties en zelfs embargo's ten aanzien van de Oost-Europese markt. In augustus 1948 ontvingen de vertegenwoordigers van de Amerikaanse ECA een telegram vanuit het State Department. Daarin werd gevraagd om de kwestie omtrent een "export control program" aangaande de "East-West trade" aanhangig te maken bij de landen die Marshallhulp ontvingen. Tijdens bilaterale bijeenkomsten zouden de betrokken landen Amerikaanse lijsten overhandigd krijgen met goederen waarop voortaan ook in Europa een embargo (*List 1A*) of kwantitatieve restricties (*List 1B*) zouden moeten rusten.⁵³

Het embargo gold naar verluidt voor wapens, munitie, maar ook vliegtuigen en ander materieel dat kon bijdragen tot het "war potential of Soviet and satellite countries". Alles wat met kernenergie te maken had, werd voor alle duidelijkheid volledig buiten deze onderhandelingen gehouden. Voor andere goederen, die weliswaar "of great importance to war potential of Soviet orbit" waren, zouden kwantitatieve beperkingen worden ingevoerd. In één adem werd er wel aan toegevoegd dat er alsnog een embargo van kracht was op goederen van *List 1B* die betrekking zouden blijken te hebben op "important western scientific and technological advances that could be used as prototypes by eastern countries." Dit betekende dat de lijsten allerminst exhaustief waren, maar integendeel het voorwerp zouden uitmaken van een heus *export control program*. De uitwisseling van informatie was wat dat betreft cruciaal. Op geregelde tijdstippen zouden de landen gedetailleerd cijfermateriaal moeten overmaken aan de VSA omtrent de reële of toekomstige handel naar Oost-Europa. Schoorvoetend werd er aan toegevoegd, dat de export waarschijnlijk pas aan

banden zou worden gelegd indien de Amerikanen konden aantonen dat ze intussen niet aan concurrentievervalsing deden. De lijsten sloegen naast de Sovjet-Unie op Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Roemenië, Bulgarije en Albanië. Tegenover Joegoslavië kon een zekere "flexibility" aan de dag worden gelegd "in favor of less restrictive policy as to class 1B items". De verdere ontwikkelingen in Joegoslavië werden in dit verband als doorslaggevend beschouwd. Tenslotte werd ook Finland met een iets milder regime bedacht voor de goederen op lijst 1B.⁵⁴

Tussen 1938 en 1950 daalde de Belgische uitvoer naar Oost-Europa van 6,8% tot 4,8% van de totale buitenlandse handel. Die daling had allicht ook gevolgen voor de invoer. In 1950 bedroeg die nog slechts 3% tegenover 8,5% in 1938.⁵⁵ Toch versluiëren deze ietwat abstracte gegevens het relatieve belang van de Oost-Europese markt voor bepaalde nijverheden. Het onderzoek naar de concrete economische impact van deze bijzonder specifieke vorm van exportcontrole staat in België nog in de kinderschoenen. Bovenal blijft het een open vraag hoe België zich een weg probeerde te banen doorheen dit kluwen van tegenstrijdige politieke en economische belangen. De 'informele' onderhandelingen, binnen wat uiteindelijk CoCom zou worden, doorkruisten immers het geleidelijke proces van Europese economische integratie en ontwikkeling. Daarbinnen profileerde België zich graag als een liberaal baken.⁵⁶ Het Amerikaanse schakelen tussen bilaterale en multilaterale akkoorden, doet voorts vragen rijzen omtrent de voorwaarden waaraan het trans-Atlantisch partnerschap in de praktijk gebonden was. Hoe probeerde België zijn binnen- en buitenlandse economische belangen te vrijwaren in de heetste jaren van de Koude Oorlog?

53. Telegram, The Secretary of State to the Embassy in France, East-West Trade, 27-8-1948', *Foreign Relations of the United States*, 1948. Eastern Europe; The Soviet Union: Volume IV, doc. no. 359. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v04/d359> (Geraadpleegd op 3 april 2023).

54. Ibidem.

55. KAREL VERAGHTERT, "De naoorlogse economie en het Marshallplan 1944-1960", 80.

56. In 1946 werd de particuliere invoer bijvoorbeeld grotendeels geliberaliseerd door de zogenaamde "declaration valant licence" (een invoeraangifte gold meteen ook als vergunning). Zie hierover: MAX SUIETENS, *Histoire de la politique commerciale*, 351, 'Organisatie en verloop van de Belgische buitenlandse handel van de bevrijding tot einde 1947', in *Tijdschrift voor Documentatie en Voorlichting*, XXII, II, 5, november 1947, Nationale Bank van België, 200.

In 1951 gaf de Amerikaanse E.C.A. missie in België i.s.m. met de B.A.E.S. een 'informatiebrochure' uit over het Marshall-plan. Bron : Het Marshall plan bij ons (1951).

V. België en CoCom : enkele aanzetten

De internationale literatuur omtrent CoCom heeft zich de afgelopen decennia gebogen over de gevolgen van de Amerikaanse embargopolitiek voor de trans-Atlantische betrekkingen. Aan de reële economische impact werd daarentegen merkkelijk minder aandacht geschonken.⁵⁷ Tegenwoordig luidt de algemene consensus dat de Europeanen zich niet zonder meer schikten naar de directieven vanuit het State Department. Het waren uiteindelijk de Britten, die binnen het ontstaan van CoCom een doorslaggevende bemiddelende rol hebben gespeeld.⁵⁸ België wordt binnen de internationale CoCom historiografie grotendeels buiten beschouwing gelaten.⁵⁹ De meeste historici lijken er, net als Tor Egil Førland, vanuit te gaan dat de “Belgian export control archives for the period until 1960” verloren zijn gegaan.⁶⁰ Aangezien CoCom in het verlengde van de OEES werd opgericht, wordt daarbij allicht ook primair gefocust op de ministeries van buitenlandse zaken en handel. De implementatie van het Marshallplan was echter ook in België een gedeelde bevoegdheid. Administratief moest de hele operatie in goede banen worden geleid door Roger Ockrent⁶¹ van de eerder genoemde Belgische Administratie voor Economische Samenwerking (BAES). De latere diplomaat Ockrent verzorgde zowel de contacten met de OEES in Parijs als met

de Amerikaanse ECA afgevaardigde in Brussel. In de praktijk fungeerde de BAES daardoor onder meer als de formele *go-between* tussen het Ministerie van Buitenlandse Zaken en de Secretaris-generaal van Economische Zaken, Jean-Charles Snoy. Een analyse van de Belgische deelname aan CoCom laat toe om deze verhouding nader te duiden. In CoCom zetelden Roger Ockrent en de permanente vertegenwoordiger binnen de OEES, Adelin de Meeus. Hoewel Secretaris-generaal Snoy de ontwikkelingen in Parijs op de voet volgde, is er in de archieven van de -door hem voorgezeten- Interministeriële economische commissie geen spoor van terug te vinden.⁶² Toch blijkt uit de archieven dat Jean-Charles Snoy als allereerste in België op de hoogte was van de op handen zijnde exportcontroles.

Op 25 oktober 1948 richtte Snoy een nota aan Eerste Minister Paul-Henri Spaak met betrekking tot exportcontroles in “des pays bénéficiaires dus Plan Marshall.” Snoy was in april, op vraag van diezelfde Spaak, plaatsvervangend voorzitter geworden van de Raad van de OEES.⁶³ Secretaris-generaal van de OEES, Robert Marjolin, had Snoy op 22 oktober in vertrouwen genomen over een bilateraal onderhoud met het hoofd van de ECA, Paul Hoffman. Tijdens dat gesprek zou Hoffman het hebben gehad over “des exigences plus caractérisées qu’actuellement en matière de con-

57. Een uitzondering is misschien het werk van Adler Karlsson dat noodgedwongen op uitgegeven bronnen steunde.

GUNNAR ADLER-KARLSSON, *Western Economic Warfare, 1947-1967. A Case Study in Foreign Economic Policy* Stockholm, 1968.

Ander onderzoek werd verricht op basis van Amerikaanse en Britse archieven: MICHAEL MASTANDINO, “Trade as a Strategic Weapon: American and Alliance Export Control Policy in the Early Postwar Period”, *International Organization*, 42/1, 1988, 121-150, TOR EGIL FØRLAND, *Cold Economic Warfare: CoCom and the Forging of Strategic Export Controls, 1948-1954*, Dordrecht, 2010.

58. TOR EGIL FØRLAND, *Cold Economic Warfare*, 324.

59. Verwijzingen naar België worden hoofdzakelijk ontleend aan officiële CoCom documenten of Nederlandse archieven: HENDRIK ROODBEEN, *Trading the jewel of great value: the participation of The Netherlands, Belgium, Switzerland and Austria in the Western strategic embargo*, doctoraatsverhandeling, Universiteit Leiden, 1992. Een uitzondering: ANNIE LACROIX-RIZ, «Plan Marshall et commerce Est-Ouest: continuités et ruptures (cas français et perspective comparative) 1945-1952», in RENÉ GIRAULT & MAURICE LÉVY-LEBOYER (eds.), *Le Plan Marshall*, 651-683.

60. TOR EGIL FØRLAND, *Cold Economic Warfare*, 24.

61. Roger Ockrent was een vertrouweling van zowel Paul-Henri Spaak als Jean-Charles Snoy. ‘Ockrent Roger’ in *Nouvelle biographie nationale*, 8, 2005, Brussel, 285-288; ‘Roger Ockrent Oral History Interview’, July 8, 1971, Harry S. Truman Library, <https://www.trumanlibrary.gov/library/oral-histories/ockrentr> (Geraadpleegd op 3 april 2023)

62. Verslagen van de Interministeriële economische commissie zijn te vinden in: BE ARA, Ministerie van Economische Zaken. Secretariaat-generaal. Secretaris generaal Jean-Charles Snoy et d’Oppuers [1944-1955] BE-A0510 / I 372 en BE ARA, Interministeriële Economische Commissie (IEC) en Comité der Prioriteitsrechten [1934-1991] BE-A0510 / I 348.

63. Over Jean-Charles Snoy: VINCENT DUJARDIN EN MICHEL DUMOULIN, *Jean-Charles Snoy. Homme dans la Cité, artisan de l’Europe 1907-1991*, Bruxelles, 2010.

trole de l'utilisation de l'aide pour la sauvegarde des intérêts américains.”⁶⁴ Vervolgens gaf Snoy een overzicht van de verschillende bilaterale démarches van de ECA in landen als Frankrijk, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Nederland. Afgevaardigden van zowel de ECA als de Amerikaanse ambassade zouden proberen om de strenge Amerikaanse exportrestricties met betrekking tot Oost-Europa ingang te laten vinden in de afzonderlijke OEES-landen. De wettelijke basis daarvoor lag besloten in een artikel van het Marshallplan waarnaar ook expliciet verwezen werd in de verschillende bilaterale akkoorden. Binnen de internationale handel werden daarenboven ook discriminerende maatregelen, omwille van veiligheidsmotieven, voorzien in het zogenaamde Havana charter van maart 1948.⁶⁵

Op 23 oktober vond een vergadering plaats tussen Hervé Alphand (Frankrijk), Edmund Hall-Patch (VK), Dag Hammarskjöld (Zweden), Dirk Spierenburg (Nederland) en ook Jean-Charles Snoy. Het is uiteraard opvallend dat Snoy hier opduikt in een selecte kranse van permanente vertegenwoordigers binnen de OEES. Al de betrokkenen spraken hun bezorgdheid uit over de ernstige politieke en economische gevolgen van de Amerikaanse démarche. De “relations normales commerciales avec les pays de l'Est” kwamen naar verluidt in het gedrang. De betrokkenen besloten hun respectievelijke regeringen een eensluidend advies te verstrekken. Tegenover het bilaterale beleid van de ECA zou een gecoördineerde aanpak moeten worden gesteld. Het leek daarbij “opportuun” om aan de ECA vertegenwoordigers duidelijk te maken, dat het om “un problème politique” ging dat op het diplomatieke niveau moest worden besproken. De hele kwestie moest dus buiten de context van het Marshallplan worden gehouden. Anders dreigde de bilaterale Amerikaanse démarche munitie te

leveren aan de tegenstanders van het economische hulpprogramma. In afwachting zou Hervé Alphand alle informatie centraliseren met betrekking tot de bilaterale contacten van de ECA met de diverse Europese hoofdsteden. Snoy sloot zijn nota af met het verzoek aan Spaak om hem “les instructions du Gouvernement belge” te bezorgen zodra het voornoemde “problème” zich zou stellen.⁶⁶

In december 1948 ontving de Belgische minister van Buitenlandse handel, Georges Moens de Fernig, uiteindelijk de bewuste lijsten 1A en 1B uit handen van de ECA afgezant in Brussel.⁶⁷ De Britse regering was echter al in september op de hoogte van de Amerikaanse economische *containment* politiek en besloot een minder restrictieve Britse lijst 1A op te stellen. Die lijst en een gemeenschappelijke strategie daaromtrent vormden vanaf januari 1949 de inzet van een reeks informele bijeenkomsten tussen ietwat gealarmeerde OEES-landen.⁶⁸ Tijdens een van die vergaderingen benadrukten de Belgische afgevaardigden, Adélin de Meeus en Roger Ockrent, dat “les gouvernements de ces pays [België en Nederland] n'avaient été soumis à aucune pression, dans les derniers temps, de la part du gouvernement américain.”⁶⁹ België voegde zich vervolgens zonder veel misbaar naar het gemeenschappelijke Europese voornemen om de Amerikaanse *démarche* met een verdragingsmanoeuvre te beantwoorden. Juridische, technische en praktische bezwaren zouden worden ingeroepen om voorlopig vooral geen bindende engagementen te hoeven aangaan. Enkel Zwitserland en Zweden trokken openlijk in twijfel of veiligheids-politieke overwegingen überhaupt discriminatoire handelspraktijken konden rechtvaardigen.⁷⁰

Op 25 maart 1949 ontving Adélin de Meeus, permanent vertegenwoordiger bij de OEES, het standpunt van de Belgische regering inzake de export-

64. BE ARA, Archives de Jean-Charles, baron Snoy et d'Oppuers. [1848-1961] BE-A0510/T 046, 60, Note à Monsieur le Premier Ministre, 25 oktober 1948, p. 1.

65. Ibidem, p. 2.

66. Ibidem, p. 3; TOR EGIL FØRLAND, *Cold Economic Warfare*, 58.

67. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286) 1869, Brief van H. de Meeus aan Moens de Fernig, 17 januari 1949, p. 2.

68. IAN JACKSON, *The Economic Cold War: America, Britain and East-West Trade, 1948-1963*, London, 2001, 30-32.

69. Brief van H. de Meeus aan Moens de Fernig, 17 januari 1949, p. 8.

70. Ibidem, p. 10.

controles. Opvallend genoeg werd daarin gewag gemaakt van de economische eis om “*dédommagements*”, “*de la part des Etats-Unis*” en dit expliciet “*en compensation du dommage [-10% exportverlies naar OE] résultant de l’application des mesures envisagées.*” Een aanspraak die volgens de Meeus, tussen maart en september 1949, op veel onbegrip stuitte bij de andere Europese landen. Dit zogenaamde ‘standpunt van de regering’ wijkt inderdaad enigszins af van wat Snoy tijdens de informele vergadering van 23 oktober was overeengekomen. In ruil voor politieke toegevingen aangaande het veiligheidsvraagstuk eiste België economische compensaties. Het is niet denkbeeldig dat Snoy hier de strategische hand in had.

Adelin de Meeus was in elk geval *not amused*. Naar zijn aanvoelen werd het Belgische beleid “*mal posé ou faussé par une optique erronée au départ*”.⁷¹ Ook de oorspronkelijke bilaterale aanpak van de Amerikanen moest het daarbij trouwens ontgelden. De handel met Oost-Europa was in wezen “*un problème d’origine politique*” en kon dus enkel opgelost worden “*en relation avec les Grandes Puissances de la paix mondiale*”, waaronder naast de VS ook het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Volgens de Meeus stond er immers niets minder dan “*le principe de la sécurité collective*” op het spel. Kortom, “*l’origine et la nature de ce problème exclut, en principe, toute compensation sur le plan économique.*”⁷²

De poging van Snoy en de Belgische regering om ook de economische impact van het export-vraagstuk multilateraal in rekening te laten brengen in Parijs, was dus met een sisser afgelopen. Oog in oog met hun Amerikaanse collega’s, stelden de Belgische vertegenwoordigers zich vervolgens een stuk terughoudender op. Tijdens bilateraal overleg met de ECA, op 6 september 1949, werden eerder gemaakte afspraken simpelweg bijgesteld

of geminimaliseerd. Tijdens een Belgisch-Amerikaans overleg zou Roger Ockrent, secretaris-generaal van de BAES, zich bijvoorbeeld akkoord hebben verklaard “*that the items on the British list would be controlled by the Belgian Government and that in future trade negotiations with eastern European countries items on the U.S. 1A list would be withheld.*” Ockrent haastte zich om te verduidelijken dat het in werkelijkheid om “*a misunderstanding*” ging “*because the agreement was that the Belgian government would withhold U.S. 1A items from the items it submitted for negotiations but to reach agreement would have finally to concede some of these items.*”⁷³

Op de wrevelige Amerikaanse reactie dat de onderhandelingen van de afgelopen maanden dus niet meer dan een rondje “*shadow-boxing*” waren geweest, riposteerde minister van Buitenlandse zaken Paul Van Zeeland dat “*he cannot take upon himself alone the responsibility of establishing that [agreement in principle] as the position of the Belgian Government.*”⁷⁴ Over het regeringsstandpunt, zoals het tegenover de OEES-landen halfhartig werd verdedigd door Comte de Meeus, werd uiteraard met geen woord gerept. Roger Ockrent nam het woord schadeloosstellingen evenmin in de mond en beperkte zich tot de verzuchting dat “*the implementation of this policy will be particularly hard on Belgium.*”⁷⁵ Minder dan één week later liet diezelfde Ockrent aan de ECA afgevaardigde weten dat de Interministeriële commissie “*accepte le principe de la politique américaine en la matière.*”

Amerikaanse schadeloosstellingen afdwingen door de OEES voor zich uit te drijven was kennelijk geen optie meer. De regering gooide het dan maar over een andere boeg en opperde voorzichtig “*il serait souhaitable pour la Belgique d’obtenir certaines compensations.*”⁷⁶ Verder archiefonderzoek is uiteraard nodig om dit tweesporenbeleid

71. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1868, Brief van Comte H. de Meeus à Duvieusart ministre des Affaires Economiques chargé par interim du portefeuille des affaires étrangères, 4 oktober 1949, pp. 3-4.

72. Ibidem, p. 5-6.

73. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1869, Memorandum van de meeting gehouden op 6 september 1949, p. 1.

74. Ibidem, pp. 2-3.

75. Ibidem, p. 10.

76. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1869, Brief van Roger Ockrent aan Robert M. Hanes, 12 september 1949, p. 1.

(OEES en BAES) nauwkeurig te kunnen duiden, maar het staat vast dat België voortaan louter op bilateraal niveau naar eventuele (tarifaire) tegemoetkomingen zou hengelen.

In november 1949 werd CoCom geleidelijk opgetuigd met de oprichting van een officieuze *Consultative Group*, die een eerste keer samenkwam op het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken. Het gezelschap bestond uit negen Europese afgevaardigden, waaronder België, én vertegenwoordigers uit Canada en de VSA. Hoewel de eerste bijeenkomsten werden voorgezeten door de hoogste Franse vertegenwoordiger binnen de OEES, Hervé Alphand, ging het vanaf januari 1950 volgens Snoy om een “Groupe indépendant de toute autre organisation et notamment (sic) de l’OECE.” Haar praktische werkzaamheden werden vanaf dat ogenblik uitbesteed aan een *Coordinating Committee* (CoCom) en behelsden onder meer het opstellen van zogenaamde “listes communes de produits”. Zonder hier verder in detail te willen treden, ging het om een lijst “I” met 150 producten die onder embargo stonden, een lijst “II” met producten waarop kwantitatieve en kwalitatieve beperkingen van toepassing waren en tenslotte een lijst “III” met producten waarover nog geen uitsluitend bestond.

De verschillende landen binnen CoCom verbonden zich ertoe om exportlicenties toe te kennen op basis van de gemaakte afspraken. Minder dan twee weken voor de Noord-Koreaanse troepen Zuid-Korea zouden binnenvallen, bestond er nog geen zicht op de houding die tegenover China zou worden aangenomen. Dat “pays de l’Est” een rekbaar begrip was, mocht intussen blijken uit het feit dat

naast “l’URSS et tous les pays européens situés en deçà du rideau de fer” ook landen als Joegoslavië, Finland en Oostenrijk werden geïsoleerd. Voorts stonden nog verhitte debatten op stapel met Zweden en Zwitserland betreffende de transitiehandel. Tijdens de onderhandelingen zouden de Belgische vertegenwoordigers zich naar eigen zeggen laten leiden door de Frans-Britse delegatie, zonder zich evenwel te verwijderen “de la position des Pays-Bas dont l’attitude est particulièrement réticente à l’égard des sollicitations américaines.”⁷⁷ Nederland werd in 1950 inderdaad slechts ‘observerend lid’ van CoCom. Het was er immers voor beducht dat de Sovjetunie lucht zou krijgen van het ontstaan van een permanent overlegorgaan. Daardoor zou volgens Nederland de invoer van belangrijke grondstoffen uit het Oostblok in het gedrang kunnen komen.⁷⁸ Invoer die bovendien niet in dollars diende te worden betaald. De Benelux landen probeerden in Parijs dus, in gedeeltelijk gespreide slagorde, verschillende economische belangen veilig te stellen. België wilde vooral geen exportmarkten verliezen en Nederland was geïnteresseerd in invoer die op de eerste plaats aanzienlijke dollarbesparingen inhield.

De werkzaamheden in Parijs werden van nabij gevolgd door de diensten van het ministerie van Economische Zaken en hun collega’s van Buitenlandse Handel. Indien Buitenlandse Handel bijvoorbeeld formeel van oordeel was dat het embargo op een bepaald product slechts een geringe impact had op de werkgelegenheid, dan werd het door Economische Zaken toegevoegd aan lijst “I”.⁷⁹ Er kon dan door de bevoegde administratie geen exportlicentie worden toegekend voor het desbetreffende product.

77. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1895, ‘Note à Monsieur le Ministre’ van Secretaris-Generaal van Economische Zaken Baron Snoy et d’Oppuers, 13 juni 1950, pp. 2-5.

78. HENDRIK ROODBEEN, *Trading the jewel*, 118.

79. Een ‘Direction Planning’, die opgericht werd in het kader van het Marshallplan, maakte prognoses en onderzocht onder meer de impact van de exportcontroles op de industriële productie. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1875, Nota aan directeur Dumortier van P. Wauters (Direction Planning), 15 februari 1951, p. 1. Uitgebreid onderzoek naar deze dienst dringt zich op, want op 18 februari 1952, nam het Interministerieel Comité voor Economische Coördinatie de beslissing om deze dienst om te vormen tot de dienst voor ‘Industriële Planning en Economische Expansie’. Het bewijst nogmaals dat de impact van het Marshallplan op de Belgische economie zich niet noodzakelijk in louter kwantitatieve termen laat vangen. Verslag van de Commissie Economische Zaken aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers, 21 april 1953, p. 8, PHILIPPE ANNAERT & MICHEL GUINAND, *Le Ministère des Affaires économiques (1934-1992), Vol. 1: étude de l’organisation et répertoire des commissions et parastataux*, Bruxelles, 1994, 80.

De informatie waar men zich op baseerde kon aangeleverd worden door het bedrijfsleven.⁸⁰ Voor sectorale gegevens kon men terecht bij werkgeversorganisaties zoals Fabrimetal. Die uitwisseling van informatie vond uiteraard ook plaats in de context van de GATT onderhandelingsronden. De vraag om tarifaire tegemoetkomingen m.b.t. diamant toepassingen, zoals die in 1951 vanuit Torquay gecommuniceerd werd, kwam in die zin allerminst uit de lucht vallen. Economische Zaken ontving reeds in november 1950 een schrijven van Fabrimetal waarin gesteld werd dat “la documentation que nous vous remettons a, comme vous le savez, pour but de vous aider à défendre les intérêts de ces affiliés.” Het ging dan meer in het bijzonder om “l’obtention de tarifs douaniers raisonnables” en dit ter compensatie van “la perte probable des débouchés dans les pays de l’Est.” In een veelzeggend postscriptum werd er zelfs aan toegevoegd dat er door de Belgische delegatie naar verluidt maar weinig vooruitgang geboekt werd in Torquay.⁸¹

Een politiek-economische benadering van de exportcontroles, laat ook een ander spanningsveld naar de oppervlakte komen. Het institutionele raamwerk dat door het Marshallplan in het leven werd geroepen, impliceerde immers ook bilaterale krachtsverhoudingen die het multilaterale kader van CoCom te buiten konden gaan. Binnen de bestaande internationale historiografie is daar echter geen spoor van terug te vinden.⁸² Allicht omdat er te eenzijdig wordt gefocust op de verschillende diplomatieke démarches met betrekking tot CoCom. Exportcontroles konden door de ECA evenwel ook binnen een bilateraal kader worden afgedwongen.

In België verliep de procedure doorgaans als volgt: de Belgische Dienst voor Economische Controle en Onderzoek werd door Roger Ockrent verzocht om contact op te nemen met een ECA vertegenwoordiger op de Amerikaanse ambassade. Daar liet men de hoofdinspecteur bijvoorbeeld weten, dat er volgens een rapport van het Amerikaanse consulaat in Antwerpen, vaten met een “ECA” merkteken verscheept werden door de Sovjet-Russische “SS Yalta”. De ambassade wilde graag de bestemming en herkomst van de bewuste vaten kennen. Indien de inhoud ervan, zoals de ECA veronderstelde, niets te maken had met het Marshallplan, dan moest het “ECA” merkteken van de vaten worden verwijderd. Na onderzoek door de Dienst voor Economische Controle bleken de vaten eigendom te zijn van een bedrijf genaamd European Naval Stores C° (ENS). Het bedrijf gebruikte de vaten om terpentijn te importeren uit de Sovjet-Unie. De herkomst van de vaten zelf kon niet meer achterhaald worden, maar ENS verklaarde zich bereid om het “ECA” merkteken te verwijderen. De betrokken ambtenaar van economische zaken besloot zijn rapport met de terloopse opmerking dat het aandelenkapitaal van European Naval Stores C° voor 97% in Amerikaanse handen was...⁸³

Deze opmerking oogt een stuk minder anekdotisch wanneer men bedenkt dat er op datzelfde ogenblik ook controles begonnen plaats te vinden in het bijzijn van Amerikaanse (ECA) ambtenaren. Dit had uiteraard alles te maken met de zich verscherpende Oost-West tegenstellingen. De kwestie zou de relatie tussen de diensten van Buitenlandse Zaken en Economische Zaken verder onder hoogspanning zetten. Daarnaast legt ze dus ook de dubbelzin-

80. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1895, Brief van Secretaris-Generaal van BuZa de Gruben aan Directeur Dumortier van EcZa, 5 april 1950, pp. 1-2.

81. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1875, Brief van Fabrimetal aan het Ministerie van Economische Zaken, 6 november 1950, pp. 1-2.

82. Verwijzingen naar dergelijke controles werden door Idesbald Goddeeris gevonden in Poolse archieven: IDESBALD GODDEERIS, “Code Names Szejc and Szeryf: The Collaboration of the Belgian Minister Roger Motz with the Polish Secret Services at the Background of Belgian-Polish Economic Relations in the Early Cold War”, in PRZEMYSŁAW SZCZUR (dir.), *La Pologne des Belges. Evolution d’un regard (XXe–XXIe siècles)*, Kraków, 2021, 254.

83. BE ARA, Kabinetten Economische Zaken [1944-1952] (BE-A0510/I 409), 1558, Nota van L. Loncin aan Inspecteur-Generaal Thiltges, 20 mei 1950, pp. 1-2.

nigheden bloot tussen de multilaterale afspraken binnen CoCom en de bilaterale druk die onrechtstreeks kon worden uitgeoefend door de ECA.

Formeel verklaarde de Belgische Administratie voor Economische Samenwerking van Roger Ockrent zich begin 1950 bilateraal akkoord met de controle van de ECA op de zogenaamde *heruitvoer* van de Marshallhulp. Niets belette de ECA echter om in eenzelfde beweging na te gaan in welke mate België zich hield aan de binnen CoCom gemaakte afspraken. Aanvankelijk zouden Amerikaanse ambtenaren het onderzoek op het terrein moeten instellen en dit in het loutere bijzijn van hun Belgische collega's. In maart 1950 deelde de Belgische Inspecteur-Generaal "certaines remarques personnelles" dienaangaande met de Minister van Economische Zaken, Jean Duvieusart. Die leidden uiteindelijk tot enkele concessies die Ockrent en de minister wisten te bedingen bij de ECA. De inspecteur-generaal wilde van de betrokken ECA-ambtenaar "un simple observateur" maken. De Dienst voor Economische Controle zou het onderzoek instellen en de Amerikanen zouden enkel als waarnemer fungeren. Een voorstel in die zin werd door Ockrent overgemaakt aan Homer Fox, de hoogste vertegenwoordiger van de ECA in Brussel, maar onmiddellijk van tafel geveegd. Na bemiddeling door de minister van Economische Zaken zouden de onderzoeksdaden op het terrein worden ingesteld door Belgische ambtenaren met de medewerking van hun Amerikaanse collega's. Tijdens overleg tussen de ECA en de Inspecteur-Generaal wist die laatste, in april 1950, bijkomende concessies uit de brand te slepen. De gecontroleerde bedrijven zouden vooraf op de hoogte worden gebracht en behielden zich het recht voor om de ECA-ambtenaren de toegang tot de bedrijfsvloer te ontzeggen.⁸⁴

Daarnaast konden de Belgische ambtenaren het onderzoek ieder ogenblik stilleggen, indien zij vermoedden dat de betrokken Amerikaanse collega "sort du cadre fixé à ses recherches", maar ook "qu'il y a présomption d'espionnage commercial." Eind april vonden de eerste gezamenlijke onderzoeksdaden plaats bij bedrijven in de haven van Antwerpen. Zowel Ockrent als de minister werden op de hoogte gehouden. Hoe gevoelig de kwestie lag, mag blijken uit het feit dat de Belgische ambtenaren aanstoot namen aan de aard van de inlichtingen die hun Amerikaanse collega's ter plaatse inwonen. Zo noteerden die laatste ijverig zowel de aankoop- als de verkoopprijs van de goederen die middels het Marshallplan België waren binnengekomen.⁸⁵ Roger Ockrent bracht Homer Fox hiervan op de hoogte en merkte fijntjes op: "les prix de vente sont soumis aux conditions générales de la concurrence dans le commerce libre, tel qu'il est pratiqué dans notre pays." De vraag naar de verkoopprijs was volgens Ockrent "superflue pour le but que vous poursuivez."⁸⁶ Bedrijfseconomisch gezien had hij er evenwel gerust een vorm van spionage achter kunnen zoeken.

In juli 1950 werd Ockrent door secretaris-generaal Snoy benaderd met de vraag of de Amerikanen hun controleurs niet volledig konden terugtrekken. Ockrent liet weten dat het niet aangewezen was een dergelijke démarche te doen bij de Amerikaanse autoriteiten.⁸⁷ De Belgische inspecteurs lieten het daar niet bij en vroegen aan minister van Economische zaken Duvieusart of hun collega's in andere OEEB-landen, zo'n inmenging van de Amerikaanse autoriteiten moesten dulden.⁸⁸ Secretaris-generaal Snoy zou de vraag aan de minister van Buitenlandse Handel doorspelen. Snoy argumenteerde dat dergelijke controles,

84. De brief draagt de stempel "Visa du Secrétaire-Général" wat aangeeft dat Snoy ten nauwste op de hoogte was. BE ARA, Kabinetten Economische Zaken [1944-1952] (BE-A0510/I 409), 1558, Brief van Inspecteur-Generaal E. Thiltges aan Minister van Economische Zaken Duvieusart. 17 mei 1950, p. 1.

85. Ibidem, p. 2.

86. BE ARA, Kabinetten Economische Zaken [1944-1952] (BE-A0510/I 409), 1558, Brief van Roger Ockrent aan Homer S. Fox, 12 mei 1950, pp. 1-2.

87. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1922, Brief van Dumortier aan Secretaris-Generaal Snoy, s.d.

88. Ibidem.

zowel in juridische als administratieve zin, tot een uitermate delicate situatie leiden. Hij voegde er ook aan toe “et peut présenter certains dangers d’espionnage commercial.”⁸⁹ De diensten van economische zaken wilden daarom zo snel mogelijk paal en perk stellen aan de praktijk. Niet alleen dreven de Amerikaanse autoriteiten het aantal agenten stelselmatig op, bovendien wilden ze dergelijke controles met steeds grotere regelmaat laten plaatsvinden.

Dit stond volgens Snoy niet in verhouding tot “l’importance des crédits Marshall [qui] va normalement en diminuant.” Bovendien was gebleken dat “le véritable souci de l’Administration américaine serait d’éviter la réexportation vers les pays de l’Est présentant de l’intérêt pour le potentiel militaire de ces pays. “ De financiële herkomst van de goederen (Marshalldollars) was in werkelijkheid dus slechts bijzaak. België trof bovendien al de maatregelen, aangaande de transithandel, zoals ze in Parijs waren overeengekomen. Snoy vond dit een valabel argument “en vue d’obtenir que les autorités américaines renoncent au régime des contrôles mixtes, ou tout au moins à leur extension. “ De bilaterale onderhandelingsmarge was allicht dermate klein, dat Snoy de OEES-landen impliciet probeerde te polsen over een gezamenlijke strategie. Alvorens de kwestie bij de diensten van Ockrent aan te kaarten, wilde Snoy dus weten of dergelijke controles ook in andere OEES-landen plaatsvonden. Daartoe werd de minister van Buitenlandse Zaken verzocht om contact op te nemen met een aantal Belgische ambassades.⁹⁰

In het Verenigd Koninkrijk was men evenmin opgezet met de aanwezigheid van Amerikaanse

ambtenaren tijdens het verloop van de controles, maar krachtens een bilateraal akkoord legden men zich er bij neer. In Zweden beschouwde men het dan weer als een loutere formaliteit, maar in Nederland had men naar eigen zeggen niet te klagen over de wijze waarop de Amerikaanse controle gebeurde en vond men die zelfs “légitime”. Enkel in Frankrijk bestond er geen enkel akkoord in die zin en werden privé-onderzoeken ingesteld of vragen gericht aan de Franse autoriteiten. Volgens de ambtenaren van Economische zaken had het, op basis van bovenstaande gegevens, weinig zin om de diensten van Ockrent te proberen vermurwen.⁹¹ Ook Snoy begreep dat verwijzingen naar andere OEES-landen geen zoden aan de dijk zouden zetten. In zijn schrijven aan Ockrent, greep hij het Franse voorbeeld uitsluitend aan om alsnog een toename van het aantal Belgisch-Amerikaanse controles af te wenden.⁹²

In 1951 zou het Marshallplan plaatsmaken voor de zogenaamde Mutual Security Act. In de marge daarvan werd in Washington ook de Battle Act gestemd, die als het ware de deelname van de VSA aan CoCom formaliseerde. Het was dus nog maar de vraag hoe lang de ‘informele’ CoCom onder de radar zou kunnen blijven.⁹³ De Battle Act bouwde daarnaast een Amerikaans wetgevend kader rond economische sancties tegenover landen die zich niet aan de -door CoCom geïnitieerde- exportcontroles hielden. Zoals Snoy reeds aangaf, vond dit alles plaats op een ogenblik (1951-1952) dat België hoe dan ook geen enkele vorm van Marshallhulp meer zou ontvangen.⁹⁴ Een perscommuniqué van de Amerikaanse staatssecretaris van Economische Zaken, Charles Sawyer vermeldde in februari 1952 expliciet België als één van de deelnemende

89. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1922, Brief van Secretaris-Generaal Snoy aan de minister van Buitenlandse Handel, 7 november 1950, p. 1

90. Ibidem, p. 2.

91. De brief is gedateerd op 13 oktober, maar verwijst naar de brief van Snoy op 7 november. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1922, Brief van Dumortier aan Inspecteur-Generaal Thiltges, 13 oktober 1950, pp. 1-2

92. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1922, Brief van Secretaris-Generaal Snoy aan Roger Ockrent, 29 december 1950, pp. 1-2

93. JOHN HEINZ, *U.S. Strategic Trade: An Export Control System for the 1990s*, New York, 1991, 109-114. Over de Mutual Defense Assistance Act (1951) zoals de ‘Battle Act’ voluit heet: ANDREW R. ZENTGRAF, *The Awkward Dance: American-led Economic Warfare in a Transatlantic Context (1945-1954)*, Masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, 2023.

94. GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, «Le plan Marshall», 170.

landen “in this multilateral action to increase the effectiveness of export controls.”⁹⁵

Binnen CoCom gingen de poppen aan het dansen, maar België kwam op geen enkel ogenblik tussen.⁹⁶

In België werd het communiqué van Sawyer onder meer gretig opgepikt door *La Libre Belgique*. Er zouden internationale importcertificaten worden ingevoerd, die de transithandel in strategische goederen aan specifieke regelgeving moest onderwerpen. Communistisch volksvertegenwoordiger Jean Terfve richtte hierop een brief aan de minister van Economische Zaken met de vraag naar de volledige lijst “des produits dits stratégiques dont l’exportation vers les pays de l’Est est interdite.”⁹⁷ Het antwoord van minister Duvieusart maakte van de exportcontroles een zogenaamd louter Belgische aangelegenheid: “ce qui n’exclut pas une certaine coordination dans l’application de ce principe, entre les pays intéressés à suivre la même politique.” Voor het overige verwees Duvieusart naar de Battle Act en de formele Amerikaanse bepalingen inzake transithandel.⁹⁸

In een uitgebreid schrijven vroeg Jean Terfve de minister van Economische Zaken om meer tekst en uitleg. Die speelde de brief prompt door aan minister van Buitenlandse Zaken Van Zeeland. Secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, Hervé de Gruben, liet zijn ambtgenoot bij Economische Zaken weten: “Je ne vois pas pourquoi le Ministre des Affaires Economiques s’estime obligé de donner des explications à M. Terfve.” Het kwam de minister immers toe: “de formuler sa réponse en tenant compte des intérêts supérieurs de l’État.” Volgens de Gruben leidde het geen twijfel dat Terfve uitsluitend de bedoeling had “d’embarrasser le Gouvernement” en informatie los te peuten “portées immédiatement à

la connaissance de Gouvernements étrangers.” Dit brengt ons bij een onderwerp dat we reeds zijdelings hebben aangehaald. Naast de economische impact op de concrete uitvoer, hadden de exportcontroles ook onmiddellijke gevolgen voor de Belgische invoer vanuit Oost-Europa. Het geleidelijke verdwijnen van het Marshallplan, noopte Washington allicht tot een andere strategie om tot een vorm van gecoördineerde exportcontroles te kunnen overgaan. Door het bestaan van de exportcontroles aan de openbaarheid prijs te geven, kon de controle op de uitvoering ervan aan formele procedures worden onderworpen. De impact op de bilaterale handelsverdragen van de Europese landen met het Oostblok schreeuwt uiteraard om verder onderzoek.

De Gruben adviseerde zijn minister in elk geval aan “de ne pas poursuivre cette correspondance avec le député communiste et de, soit laisser sa lettre sans réponse [...]” Hij werd in die zienswijze gevolgd door zijn ambtgenoot bij Economische Zaken, Jean-Charles Snoy.⁹⁹

VI. Van handelsrestricties naar ‘vreedzame coëxistentie’? CoCom en de ‘Long Haul’

De Amerikaanse beslissing om CoCom voortaan gedeeltelijk met open vizier te laten strijden, werd door de Sovjet-Unie beantwoord met het bij elkaar roepen van de ‘Internationale Economische Conferentie in Moskou’ in april 1952. Het is in de aanloop naar deze handelsconferentie dat de notie van de ‘vreedzame coëxistentie’ voor het eerst schuchter ingang vond binnen het Politburo. Handelsrelaties lagen dus aan de basis van wat doorgaans de ‘long détente’ wordt genoemd. Tegenover CoCom en zijn exportrestricties stelden

95. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1951, U.S. Statement concerning IC/DV System, February 25, 1952 (official text), p. 1

96. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1951, Comité de Coordination: Compte-rendu des discussions, 26 maart 1952

97. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1951, Brief van Jean Terfve aan de Minister van Economische Zaken, 29 april 1952

98. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1951, Brief van Duvieusart aan Jean Terfve, 27 mei, 1952.

99. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1951, Brief van Baron de Gruben aan Snoy et d’Oppuers, 7 juli, 1952.

**Американская дубинка
В решении проблемы рынка.**

С. МИХАЛКОВ.

Sovjetkarikatuur tegen het Marshallplan. ECA topman Paul Hoffman wordt afgebeeld terwijl hij zowel de soevereiniteit als de tarieven van de Europese landen met een knuppel te lijf gaat. De karikatuur dateert uit 1949 toen Hoffman pleitte voor de oprichting van een eengemaakte West-Europese markt door de opheffing van douane- en handelstarieven. Onderaan staat te lezen "De Amerikaanse knuppel als antwoord op de problemen van de Europese markt." Bron: Averell Harriman Papers, Manuscript Division, Library of Congress: Izvestiya, 3 november, 1949.

de Sovjets het zogenaamde 'Committee for the Promotion of International Trade'.¹⁰⁰ Niet alleen vanuit propaganda standpunt, opende de internationale economische conferentie voor Moskou ongekende perspectieven. Op termijn werden zowel aan de West-Europese handelsrelaties met China als de USSR nieuwe impulsen gegeven. Na afloop van de conferentie legden West-Duitse bedrijven bijvoorbeeld contacten met Russische handelsvertegenwoordigers in de DDR.¹⁰¹ Binnen CoCom leidde de Conferentie in Moskou in juni 1952 zonder meer tot een existentiële crisis. Vreemd genoeg lijkt ook dit de internationale historiografie omtrent CoCom grotendeels te zijn ontgaan. Volgens een aantal afgevaardigden kon de economische verhouding tot Oost-Europa voortaan beter worden bepaald binnen de formele structuren van de OEEC. CoCom zou zich enkel nog kunnen inlaten met de controle op goederen van expliciet strategische aard. Hoewel de meningen danig uiteenliepen, waren alle landen het er over eens dat "la conférence [de Moscou] constitue un défi aux activités du CoCom."¹⁰²

Aangezien België zich in het verleden had uitgesproken "en faveur du CoCom", werd de pas benoemde directeur-generaal voor Buitenlandse Handel, Olivier Gérard, in Parijs om het oordeel van de regering gevraagd. Olivier Gérard was in 1951 Max Suetens opgevolgd, die de handen vol had met de onderhandelingen in het kader van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS).¹⁰³ De aanwezigheid van Gérard geeft aan dat België de exportcontroles wilde integreren binnen een breder Europees handelsbeleid. Het is trouwens an sich ironisch dat Olivier Gérard en Adelin de Meeus betrokken waren bij de Belgische exportcontroles in de context van de Koude Oorlog. Gérard was Suetens namelijk tijdens de

bezetting al eens opgevolgd als directeur-generaal voor Buitenlandse Handel. De dienst werd toen bij het ministerie van economische zaken gevoegd. Na de oorlog werd er een onderzoek ingesteld naar de bemiddelende rol die zowel Gérard als de Meeus zouden hebben gespeeld in een aantal wapenleveringen. Ze werden na de bezetting dan ook tijdelijk uit hun functie ontheven.¹⁰⁴

Volgens Olivier Gérard was België in elk geval niet van plan om terug te komen op eerder genomen beslissingen aangaande de exportcontroles: "la Belgique s'est montrée un des pays les plus intransigeants dans l'attribution des licences, et a mis la sécurité au premier plan de ses préoccupations." Wat de Conferentie in Moskou betreft, had Buitenlandse Handel het Belgische bedrijfsleven uitdrukkelijk afgeraden om eraan deel te nemen. Een aantal sectoren reageerden achteraf misnoegd: "la Belgique n'avait pratiquement retiré aucun avantage de la Conférence, alors que d'autres pays y avaient fait une récolte d'importantes commandes." Deze ervaring had de regering gesterkt in haar overtuiging dat exportrestricties deel moesten uitmaken van een veel algemener handelsbeleid. In één beweging koppelde Gérard vervolgens de netelige kwestie van het handels- en betalingsverkeer aan elkaar.

Naar eigen zeggen was België in de context van de Europese Betalingsunie (clearing) "un créditteur extrême" en zocht het dus koortsachtig naar een uitweg "pour assurer le plein emploi". Met het verdwijnen van het Marshallplan kon België m.a.w. haar export niet langer laten financieren door Amerikaanse dollarstromen. Exportkredieten konden slechts tijdelijk soelaas bieden en daarom was België van mening: "il faut leur [les industriels] donner des raisons non seulement d'ordre

100. International Economic Conference in Moscow, April 3-12, 1952, Committee for the Promotion of International Trade, Moskou, 1952.

101. MIKHAIL LIPKIN, "Soviet Snowdrops in the Ice Age? The Surprising Attempt of an Early Economic Détente in 1952", in OLIVER BANGE & POUL VILLAUME (eds.), *The Long Détente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s*, Budapest, 66-67.

102. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1954, Brief van Baron Jules Guillaume, Ambassadeur in Parijs, aan Joseph Meurice, Minister van Buitenlandse Handel, 3 juli, 1952, pp. 1-3.

103. VINCENT DELCORPS, *Dans les coulisses de la diplomatie*, 79.

104. *Ibidem*, 39.

politique et stratégique, mais encore de politique commerciale générale.”¹⁰⁵ Een grootschalige publiciteitscampagne drong zich op om de industriëlen te overtuigen van het gevoerde handelsbeleid en de bindende afspraken die daaromtrent werden gemaakt.

De Belgische poging om van CoCom een soort forum te maken omtrent een gemeenschappelijk handelsbeleid ten aanzien van het Oostblok (inclusief China), werd door de andere landen maar lauw onthaald. Politieke en praktische bezwaren werden aangehaald, maar het idee werd finaal de kop ingedrukt door de VSA: “le problème doit être envisagé dans le contexte de la guerre froide économique et psychologique menée contre l’U.R.S.S.” Het doel van de ‘Conferentie in Moskou’ was “d’affaiblir les contrôles existants” en dus moest *binnen* CoCom overleg worden gepleegd zonder daarom andere politieke structuren voor de voeten te lopen.¹⁰⁶

Volgens de Belgische vertegenwoordiger binnen CoCom had het debat heel anders kunnen verlopen, indien de Britten zich soepeler hadden opgesteld. Blijkbaar was men in Londen van mening dat CoCom in de NAVO moest worden geïntegreerd. In afwachting van het West-Duitse lidmaatschap van de NAVO (1955) wilden de Britten de bevoegdheden van CoCom dus duidelijk afgelijnd zien.

Na het fiasco binnen CoCom opteerde België resoluut voor een bilaterale koers. Vertegenwoordigers van Buitenlandse Zaken en Economische Zaken, zaten in het najaar van 1952 samen, om het te hebben over de handel met Oost-Europa en China. Er werd nagegaan welke speelruimte CoCom liet aan de ondertekening van nieuwe handelsverdragen. In de kantlijn van het verslag

merkte Snoy op: “Il faut savoir si oui ou non on va faire des accords commerciaux. Du point de vue économique, c’est oui!”¹⁰⁷

Vanaf 1954 werden de exportrestricties gedeeltelijk versoepeld en maakte CoCom zich op voor de zogenaamde ‘Long Haul’. De economische containment politiek werd voortaan toegespitst op een aantal uitgesproken strategische goederen.¹⁰⁸ Met dit relatieve economische belang zou ook CoCom geleidelijk van de radar van het Belgische Ministerie van Economische Zaken verdwijnen. Na het aflopen van de Mutual Security Act in 1953 werd overigens ook de BAES opgedoekt. Ockrent werd nadien benoemd als permanent vertegenwoordiger van België bij de OEEC.

VII. Besluit

In dit artikel hebben we een pleidooi gehouden voor een politiek-economische benadering van de Koude Oorlog. Daartoe hebben we eerst een aantal macro-economische grenzen aangeduid waaraan het naoorlogse handels- en betalingsverkeer gebonden was. Dit plaatste meteen een heel aantal kanttekeningen bij het concrete functioneren van de Bretton Woods-instituties, waaronder ook de GATT. Vanaf 1947 beschouwde België, het door de Verenigde Staten bepleitte economische en financiële multilateralisme, als de ultieme hefboom voor de eigen primaire doelstellingen. Het streefde naar een regionale economische groepering van zijn voornaamste handelspartners, onderlinge convertibiliteit en de afbouw van de douanetarieven. Het proces van Europese integratie zou zich echter, doorheen het Marshallplan, verknopen met het proces van blokvorming. Hoewel het steunde op hopeloos verouderde basissectoren, profileerde België zich in de onmiddellijke

105. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1954, Brief van Baron J. Guillame, Ambassadeur in Parijs, aan Joseph Meurice, Minister van Buitenlandse Handel, 3 juli, 1952, pp. 4-6.

106. Ibidem. pp. 8-9.

107. BE ARA, Min. Econ. [1956-1963] (510-III.0286), 1957, Questions portées à l’ordre du jour d’une discussion entre notre Département et le Ministère des Affaires Étrangères concernant le commerce avec les pays de l’Est et la Chine, 30 november, 1952 p. 1.

108. Een overzicht is te vinden in IAN JACKSON, *The Economic Cold War*, 128-158.

naoorlogse periode als de wegbereider van zowel handelsliberalisering als Europese economische integratie. In de praktijk betekende dit dat België ingewikkelde *clearing* constructies probeerde op te zetten, die structurele economische problemen herleidden tot louter financiële plichtplegingen.

Deze politiek bereikte haar hoogtepunt op een ogenblik dat men vanuit Washington exportrestricties trachtte op te leggen aan de handel met Oost-Europa. Vanaf het prille begin probeerde België de scherpe kanten van dit beleid af te vijlen. Daartoe werden multilaterale en bilaterale kanalen bewandeld, die de onderhuidse spanningen tussen Belgische diplomaten en het ministerie van Economische zaken naar de oppervlakte lieten komen. De Amerikaanse beleidsmakers slaagden erin om hun informele beleid binnen CoCom met multilaterale waardigheid te laten bekleden, maar lieten in 1950 de bilaterale krachtsverhoudingen genadeloos spelen. Ze benutten daarbij optimaal de institutionele mogelijkheden die hen door de concrete implementatie van het Marshallplan werden geboden.

Op het ogenblik dat het Marshallplan in 1951 op zijn laatste benen liep, veranderden de Amerikanen het geweer van schouder. In het verlengde van de Mutual Security Act werden de exportcontroles (Battle Act) geformaliseerd binnen wat de Amerikanen openlijk de Koude economische Oorlog

noemden. Landen die zich niet aan de gemaakte afspraken hielden, liepen het risico zowel militaire als economische steun mis te lopen. In één beweging werd het bestaan van de exportcontroles ook aan de openbaarheid prijsgegeven. Als tegenreactie probeerde de Sovjetunie om vanaf 1952 van handel de inzet te maken van een heuse propagandaoorlog. Tegelijk werden daarmee de kiemen gelegd voor wat in 1956 de geschiedenis zou ingaan als de doctrine van de 'vreedzame co-existentie'. De Amerikaanse notie van de 'Long Haul' klinkt dan weer als een vage echo van de bezwerende woorden van Eisenhower in 1953: "The very best weapon in the hands of a diplomat was trade."¹⁰⁹ Binnen deze constellatie ondernam België nog een laatste poging om tot een multilateraal vergelijk te komen tussen het internationale veiligheidsbeleid en de belangen van haar exportgerichte economie. Verder onderzoek zal onder meer moeten uitwijzen hoe de bilaterale handelsakkoorden van de jaren '50 zich verhielden tot het proces van regionale economische expansie in een zich uitdijend Europa. De Belgische poging om tot bilaterale handelsakkoorden te komen met landen achter het IJzeren Gordijn, lijkt immers onder meer vooruit te verwijzen naar de Harmel-doctrine en de idee van 'Europese détente'. Mochten de stukken van de BAES en CoCom ooit boven water komen in de archieven van Buitenlandse Zaken, dan kunnen ze het hier geschetste beeld ongetwijfeld verder scherpstellen.

Widukind De Ridder is a social-economic historian and a historian of political thought (nineteenth and twentieth century). A researcher within the FED-tWIN Belcowar, he is a member of the State Archives of Belgium's Study Centre for War and Society (CegeSoma) and of KU Leuven's research unit Modernity and Society, 1800-2000 (MoSa).

Dirk Luyten is doctor in de geschiedenis (VUB - 1992) en sinds 1999 onderzoeker aan het CegeSoma. Een van zijn onderzoeksdomeinen is de geschiedenis van het sociaal-economisch beleid. Hij is promotor namens van het Rijksarchief/CegeSoma van de FED-tWIN Belcowar.

Bart Kerremans (°1963) is momenteel gewoon hoogleraar Internationale Politieke Economie en Amerikaanse Politiek aan het Leuvense Instituut voor Internationale en Europese Studies (LINES) van de KU Leuven. Tussen september 2013 en november 2018 was hij decaan van de Faculteit Sociale Wetenschappen aan deze universiteit.

109. Memorandum of discussion at the 137th Meeting of the National Security Council on Wednesday, March 18, 1953, Foreign Relations of the United States, 1952-1954. Volume I, General: Economic and Political Matters, part 2, p. 940 .